COLOFON

Uitgave
Provinciaal Bestuur van Zuid-Holland
Postbus 90602
2509 LP 's-Gravenhage
telefoon 070-4416611

Samenstelling/Productie
mw. J. Chabinath
mw. I. Ender
mw. drs. M. Höfkens
M. van Ingen
mw. drs. S.R. Jonkergouw
drs. M. Koenders
mw. drs. L.A. Nizet
mw. drs. C. Scheffer
drs. A. Schuurman
ir. M. Verwey

Begeleidingscommissie
D. Brouwer de Koning
W. de Jong
drs. W.B.J. Polman
ir. D. van der Veen
ir. J. G. Wegner

Vormgeving
Facilitaire Dienst, Bureau Vormgeving

Druk
Rooduyn vorm & druk

's-Gravenhage, september 1995

A. **HISTORISCH-GEOGRAFISCHE BESCHRIJVING**
M. Höfkens
januari 1991

B. **BEBOUWINGSKARAKTERISTIEK**
L.A. Nizet
1990

C. **INVENTARISATIE**
L.A. Nizet
1991

INHOUDSOPGAVE

A. HISTORISCH-GEOGRAFISCHE BESCHRIJVING

1. INLEIDING

2. FYSISCHE GESTELDHEID
   2.1. Bodemgesteldheid
   2.2. Afwatering

3. LANDSCHAPSSTRUCTUUR EN GRONDGEBRUIK
   3.1. Bedijking
   3.2. Agrarisch grondgebruik
   3.3. Visuele karakteristiek

4. INFRASTRUCTUUR
   4.1. Landwegen
   4.2. Wateren
   4.3. Dijken
   4.4. Tramwegen
   4.5. Nutsvoorzieningen

5. NEDERZETTINGEN
   5.1. Algemeen
   5.2. Kernen
      5.2.1. Puttershoek
      5.2.2. Mijnsheerenland
      5.2.3. Heinenoord
      5.2.4. Maasdam
      5.2.5. Westmaas
      5.2.6. Blaakse dijk
      5.2.7. Goidschalxoord (gedeeltelijk)
      5.2.8. Kuipersveer
      5.2.9. Reedijk
      5.2.10. St. Anthoniepolder
      5.2.11. Stougjesdijk (gedeeltelijk)
      5.2.12. Zwanegat
   5.3. Verspreide bebouwing

LITERATUURLIJST

VOORNAAMSTE GEBRUIKTE KAARTEN

Bijlagen

B. BEBOUWINGSKARAKTERISTIEK

C. INVENTARISATIE

A. HISTORISCHE-GEOGRAFISCHE BESCHRIJVING

1. INLEIDING

De gemeente Binnenmaas ligt in het noorden van de Hoeksche Waard. De omliggende gemeenten zijn (NOZW), Albrandswaard, Barendrecht, Heerjansdam, Zwijndrecht, 's-Gravendeel, Strijen, Cromstrijen en Oud-Beijerland.
Binnenmaas wordt van de vier eerstgenoemde gemeenten gescheiden door de Oude Maas, die de noordelijke begrenzing van de gemeente vormt. Binnenmaas is in 1984 ontstaan door samenvoeging van delen van de gemeenten Heinenoord, Maasdam, Mijnsheerenland, Puttershoek en Westmaas.
Van Maasdam maakten de in 1831 opgeheven gemeente St. Anthoniepolder deel uit. De in 1855 opgeheven gemeente Goidschalxoord maakte deel uit van Heinenoord.
De gemeentegrens is deels landschappelijk, deels administratief van aard. In het westen volgt de grens de loop van kreken, terwijl in het zuiden en oosten de grens dwars door de polders loopt.

Binnenmaas heeft een oppervlakte van 54,91 km². Op 1 januari 1990 telde de gemeente 18.525 inwoners. Dit komt neer op 365 inwoners per km² landoppervlakte.
De gemeente telt als kernen de dorpen Heinenoord, Maasdam, Mijnsheerenland, Puttershoek, Westmaas, de buurtschappen Goidschalxoord en St. Anthoniepolder, Blaakse dijk, Stougjesdijk (deels) en Zwanegat en de gehuchten Kuipersveer en Reedijk.

2. FYSISCHE GESTELDHEID

2.1. Bodemgesteldheid

Het oorspronkelijke veengebied dat circa 1000 voor Christus ter plaatse van de Hoeksche Waard lag, veranderde in de eeuwen daarna door de werking van de zee in een getijdegebied. In dit gebied zochten vele rivieren hun weg naar zee. Een van deze rivieren werd circa 1270 bedijkt. Hierdoor ontstond de Binnenbedijkte Maas.
Een deel van dit gebied werd bedijkt en stond bekend als de Grote- of Zuidhollandse Waard. De ringdijk van deze polder liep ongeveer ter plaatse van de huidige plaatsen Puttershoek, Maasdam, Cillaarshoek, Strijen en Willemsdorp. Voor de dijk van de Grote Waard werd nog een buitenpolder bedijkt, de St. Anthonypolder.
Door de toenemende invloed van de zee, die na 1200 een grote rol ging spelen en door het gebrekkige onderhoud aan de dijken, ging de Grote- of Zuidhollandse Waard in 1421 verloren. De St. Anthonypolder overleefde als enige de Sint Elizabethsvloed.
Ten westen van de ringdijk van de Grote- of Zuidhollandse Waard hadden zich slikken en gorzen gevormd, die op sommige plaatsen zo hoog waren opgeslibt dat al spoedig na de stormvloed van 1421 met de bedijking ervan kon worden begonnen.
De slikken en gorzen die dicht tegen de ringdijk aanlagen waren minder aan de werking van de zee blootgesteld geweest dan de verder daarvan af gelegen gebieden. Hierdoor en door het feit dat hier weinig gemoerd werd, bleef een groot deel van de veenlaag behouden. Wel vormde zich een dun laagje kalkarme zware klei op het veen. Daar waar de zee meer invloed had was het veen grotendeels weggespoeld en was een dek van kalkrijke zavel of klei op een ondergrond van zware klei ontstaan.
De gebieden met een dikke veenlaag zijn het Munnikenland van Westmaas en de St. Anthonypolder. Door verschil in dikte van de veenlaag heeft zich op sommige plaatsen in deze polders meer inklinking voorgedaan, waardoor zich op beperkte schaal een microreliëf heeft gevormd. Het hoogteverschil in de St. Anthonypolder varieert van 1,8 m - NAP tot 0,8 -NAP. In het Munnikenland van Westmaas varieert dit verschil van 0,9- m - NAP tot 0,5 m - NAP. De (voormalige) buitenpolders liggen op een niveau van ongeveer 0,4 m + NAP. Voor deze polders hebben zich op sommige plaatsen rietgorzen gevormd.

2.2. Afwatering

De bedijking van het Westmaas Nieuwland kwam in 1539 gereed. De polder waterde aanvankelijk rechtstreeks af op de Oude Maas bij Goidschalxoord. Deze natuurlijke afwatering werd later versterkt door een windmolen noordelijk van de Bijensweg. In de 19e eeuw kwam er zuidelijk van de Bijensweg nog een molen bij. De molens werden in 1913 vervangen door een dieselgemaal de Bosschen bij Goidschalxoord. Tegenwoordig wordt de polder door dit gemaal samen met de polders De Bosschen, Oud-Beijerland, Moerkerken, De Group en het Dorp bemalen. De afwatering vindt, evenals vroeger, plaats op de Oude Maas en daarmee in zuid-noord richting.
De polder Oud-Heinenoord werd bedijkt in 1437. De bemaling van de polder vond plaats met behulp van een windmolen 250 meter noordelijk van Reedijk. De afwatering vond plaats op de Oude Maas. De polder wordt nu bemalen door een elektrisch gemaal

bij Heinenoord. Dit gemaal loost op de afgedamde haven van Heinenoord, die vervolgens met duikersluisjes afwatert op de Oude Maas.
De West- en de Oost-Zomerlanden werden bedijkt in respectievelijk 1488 en 1578. Oorspronkelijk bestond de polder uit twee waterstaatkundige delen die met behulp van een molen, halverwege de Molenweg en een molen aan het noordelijke uiteinde van de Molenvliet werden bemalen. In 1878 werden deze molens vervangen door een stoomgemaal. Het gebouw van dit gemaal bij Kuipersveer bestaat nog steeds, doch nu vindt de bemaling elektrisch plaats. De afwatering vindt plaats op de Oude Maas, dus in zuid-noord richting.
De polder Moerkerken bestaat uit de delen Mijnsheerenland van Moerkerken en het Oudeland van Maasdam en Puttershoek. De bedijking vond plaats in 1439. De uitwatering geschiedde met behulp van 3 windmolens op de Binnenbedijkte Maas.
Sinds 1870 wordt de Binnenbedijkte Maas bemalen door het stoomgemaal 't Hooft van Benthuizen te Puttershoek. De windbemaling van de polderdelen is nu vervangen door elektrische bemaling. Het stoomgemaal te Puttershoek werd vervangen door een elektrisch gemaal. De afwatering van de polder volgt in eerste instantie een noord-zuidrichting en vervolgens een zuid-noordrichting.
De St. Anthonypolder werd in 1358 bedijkt, aanvankelijk was het een buitenpolder die ten westen lag van de westelijke ringdijk van de Zuidhollandse Waard. De bemaling vond plaats met behulp van een windmolen op de Binnenbedijkte Maas. Tegenwoordig vindt de bemaling plaats met behulp van een electrogemaal op de Binnenbedijkte Maas.
Het Munnikenland van Westmaas werd oorspronkelijk bemalen door een windmolen. De afwatering vond plaats op de Binnenbedijkte Maas. Tegenwoordig loost de polder op het Oudeland van Strijen en Oud-Bonaventura.
De bemaling van de in 1617 bedijkte polder het Nieuweland van Puttershoek verliep aanvankelijk met behulp van een windmolen bij het Lorregat. In 1871 werd de bemaling overgenomen door het stoomgemaal 't Hooft van Benthuizen. De afwatering verliep nu via de polder Nieuw-Bonaventura. Daardoor werd de oorspronkelijke oost-noordrichting van de afwatering verlegd naar een noord-zuidrichting.
Voor de polder de Oost- en West Zomerlanden ligt de buitenpolder de Buitenzomerlanden. De bekade gedeelten zijn het Kooimansland, de Spuivelden, de Negenboerengorzen, het Kalisland en Avenhil.
De bekadingen vonden plaats in de 18e en de 19e eeuw. De afzonderlijke delen lozen hun water door middel van sluisjes op de Oude Maas.
De polder De Blankert bestaat uit de voormalige plaat De Blankert. Deze werd rond 1850 bekaad en kreeg daarna de naam Geertruida-Agathapolder. De uitwatering vond eerst op natuurlijke wijze, met behulp van sluisjes plaats op de Oude Maas. Tegenwoordig wordt de polder bemalen met behulp van een dieselgemaal.
Buiten de noordelijke bedijking van deze polder bevinden zich riet- en biezengronden.
Een klein deel van de gemeente Binnenmaas ligt in de polder Nieuw Bonaventura. Voor de wijze van afwatering van deze polder wordt verwezen naar de beschrijving van 's-Gravendeel.
Voor de wijze van afwatering van de polder Oud-Beijerland, Moerkerken, Cromstrijen en de Group, die slechts voor een klein gedeelte in de gemeente Binnenmaas ligt, wordt verwezen naar de beschrijving van Oud-Beijerland.
Voor de afwatering van de Polder Oud Bonaventura wordt verwezen naar de beschrijving van Strijen.

3. LANDSCHAPSSTRUCTUUR EN GRONDGEBRUIK

3.1. Bedijking en verkaveling

Het grootste deel van de polders in de gemeente Binnenmaas ontstond in de 15e en 16e eeuw. Een polder stamt uit de 14e eeuw, de St. Anthonypolder die werd bedijkt in 1358 en de St. Elizabethsvloed doorstond. De polders die na de St. Elizabethsvloed ontstonden waren achtereenvolgens Oud-Heinenoord (1437), het Munnikenland van Westmaas (1439), het Oudeland van Maasdam en Puttershoek (1439), de West Zomerlandse polder (1488), het Westmaas Nieuwland (1539, de Oost Zomerlandse polder (1578), Nieuw Bonaventura (1593), het Nieuweland (1617) en het Nieuweland van Heinenoord (1624). Buitendijks werden in de 18e en 19e eeuw diverse gebieden bekaad. Het betrof de Buitenzomerlanden, de Geertruida Agathapolder, het Kooimansland. Niet bekaad werden de Zomerlanden en het Gorzenbosch. Voor de buitendijkse gronden vormden zich rietgorzen.
Direct na de bedijking van de diverse polders werden de gronden verkaveld. Een deel van de polders kenmerkt zich door een vaak onregelmatige strookverkaveling. De polders het Westmaas Nieuwland en Mijnsheerenland van Moerkerken werden door polderwegen in blokken verdeeld. Vanaf de polderwegen en de dijken werd het land in blokvorm verkaveld. Ook in de Oost- en Westzomerlanden werd het land vanaf de dijken en polderwegen verkaveld. Hier gebeurde de verkaveling echter in stroken. In de St. Anthonypolder en het Munnikenland van Westmaas ontbreken de polderwegen en vond de verkaveling plaats vanaf de dijken.
De buitendijkse polders werden deels verkaveld. Het betrof de polderdelen Kaleshil, Avenhil, de latere Geertruida Agathapolder en het Kooimansland. De verkaveling vond plaats in blokken.
Een ruilverkaveling die in de jaren '80 van de 20^{e} eeuw is begonnen en nog steeds aan de gang is heeft in de meeste polders al voor schaalvergroting van de percelen gezorgd.

3.2. Agrarisch grondgebruik

Na de verkaveling bestond tussen het gebruik van grond door akkerbouw en veeteelt een verhouding van ongeveer 50:50. Veeteelt vond plaats op de lager gelegen plaatsen die te nat waren voor de akkerbouw. Veel veeteelt vond plaats in het Munnikenland van Westmaas (hier zelfs uitsluitend), de St. Anthonypolder en ten zuiden van de Blaakse dijk. Belangrijke producten van de akkerbouw waren vlas en graan.
Na 1900 maakte een deel van de vlasteelt plaats voor de teelt van aardappelen en suikerbieten. De teelt van suikerbieten werd extra gestimuleerd door de stichting van een suikerfabriek in Puttershoek in 1912. De veeteelt moest voor een deel plaatsmaken voor de akkerbouw, die mogelijk werd door de betere bemaling. Doordat de veeteelt, die zorgde voor de bemesting, nu in dienst kwam te staan van de akkerbouw, gingen veel boeren over op het gemengd bedrijf. De vlasteelt bleef nog tot na de Tweede Wereldoorlog aanwezig, maar verloor meer en meer aan terrein, om uiteindelijk in 1970 geheel te verdwijnen.
De grond wordt ook nu nog voornamelijk gebruikt voor de aardappel- en suikerbietenteelt.

3.3. Niet-agrarisch grondgebruik

Op de Binnenbedijkte Maas en de Oude Maas vond vanoudsher visserij plaats.
De Binnenbedijkte Maas is tegenwoordig een geliefd oord voor watersporters. De bebouwing rond de Binnenbedijkte Maas heeft een duidelijk recreatieve functie.

3.4. Visuele karakteristiek

Bepalend voor het beeld van de gemeente Binnenmaas zijn enerzijds de smalle bochtige dijken met de daarop of vlak naast gelegen bebouwing en anderzijds de uitgestrekte percelen landbouwgrond. De dijken vormen tevens de ruimtelijke begrenzing. De kreken die het verkavelingspatroon in de polders vaak bepalen zijn niet tot nauwelijks waarneembaar. De hoogwaterkerende dijken kenmerken zich door hun grotere hoogte en hun onbebouwd zijn.
Het landschap van de West Zomerlandse polder en Mijnsheerenland van Moerkerken wordt doorsneden door de rijksweg A29, die hier het landschap ruimtelijk begrenst. Langs de Oude Maas is de suikerfabriek van Puttershoek een belangrijke beelddrager.
De Binnenbedijkte Maas is vanuit het noorden duidelijk waarneembaar door het ontbreken van dijken aan deze kant. De binnendijken zijn op de plaatsen waar geen bebouwing is aan weerszijden beplant met bomen.

4. INFRASTRUCTUUR

4.1. Landwegen

Tot 1850 waren er twee soorten wegen in de gemeente Binnenmaas. De ene soort waren de wegen die over de dijken liepen. Zij kenmerkten zich door hun bochtige karakter en waren met name belangrijk voor de verbinding tussen de verschillende plaatsen die overwegend aan of nabij de dijken lagen. Het tweede soort wegen waren de polderwegen, die waren aangelegd om de polders te ontsluiten. Deze rechte, veelal in blokvorm aangelegde wegen waren belangrijk voor het vervoer van landbouwprodukten.
In het begin van de 19e eeuw waren al deze wegen nog onverhard, wat met name in de herfst en winter nogal problemen opleverde doordat ze dan onbegaanbaar werden.
Een eerste begin met de verharding van de wegen werd gemaakt rond 1840. In dat jaar werd de weg Goidschalxoord-Puttershoek verhard. Kort daarop werden ook de wegen Puttershoek-Maasdam en Maasdam-Mijnsheerenland verhard.
In de jaren tussen 1863 en 1890 volgde de verharding van de meeste polderwegen.
In 1886 werd de Barendrechtse brug geopend. Om deze brug, die zorgde voor een vaste oeververbinding over de Oude Maas, goed bereikbaar te maken werd een weg aangelegd door de polder de Buitenzomerlanden tot aan de Boonsweg.
Rond 1938 werd een weg dwars door de polder Oud-Heinenoord aangelegd in het kader van het rijkswegenplan. De weg verbond de Blaakse Dijk met Oudendijk en vormde een deel van de verbinding Rotterdam-Numansdorp-Breda.
Na de Tweede Wereldoorlog bood deze weg die voor een groot deel gebruik maakte van dijken niet meer voldoende capaciteit voor het toegenomen autoverkeer. In de jaren zestig werd een nieuwe weg aangelegd dwars door de polders Oud-Heinenoord (nu in zuidelijke richting), Mijnsheerenland, en het Westmaas Nieuwland en vervolgens verder zuidwaarts (de A29). Om de in 1972 gereed gekomen Heinenoordtunnel met deze weg te verbinden, volgde rond 1970 de aanleg van een weg door de polder West Zomerlanden.
De Barendrechtse brug werd afgebroken, maar de landhoofden en aanvoerwegen resteren nog.

4.2. Wateren

Binnenmaas wordt in het noorden begrensd door de Oude Maas. De Oude Maas heeft de Hoeksche Waard lange tijd geïsoleerd, doordat er tot 1886 nog geen vaste oeververbinding was aangelegd. Voor die tijd zorgden veren vanaf Goidschalxoord, Puttershoek en Kuipersveer voor de verbindingen met het eiland IJsselmonde. De aanleg van de Barendrechtse brug bracht in 1886 een vaste oeververbinding tot stand. Het veer Groote Lindt-Puttershoek functioneert nog steeds.
Een belangrijke functie vervulde de Oude Maas als scheepvaartverbinding.
Veel scheepvaartverkeer naar Rotterdam voer tot het gereedkomen van het Voorns Kanaal in 1831 via de Oude Maas. Na die tijd vormde de Oude Maas een belangrijke route voor de binnenscheepvaart. Om Dordrecht een betere verbinding met de zee te geven werd de Oude Maas in het eerste kwart van de 20e eeuw uitgediept.

De Binnenbedijkte Maas bestaat uit resten van de vroegere rivier de Maas. Bij Maasdam was de rivier al voor de St. Elizabethsvloed van 1421 afgedamd. In 1357 werd aan de zuidelijke oever de St. Anthonypolder bedijkt, in 1436 gevolgd door het Oudeland van Strijen. In 1439 volgde de bedijking van Mijnsheerenland van Moerkerken en het Munnikenland van Westmaas, waardoor de Maas ter plaatse van Westmaas werd afgedamd. Door deze snelle indijking was de rivier nog niet dichtgeslibd, waardoor een breed en vrij diep water was blijven bestaan. Ten westen van Westmaas is de Maas verdwenen door de bedijking van het Westmaas Nieuwland. Aan de zuidzijde van de Maas bevindt zich buiten de dijken van de polders een strook land die nu in gebruik is als landbouwgrond. Aan de noordelijke oever is de Maas niet bedijkt, omdat dit door de afdamming bij Westmaas niet meer noodzakelijk was.
Tegenwoordig heeft de Binnenbedijkte Maas een belangrijke recreatieve functie. Voorts dient zij als boezemwater ten behoeve van de afwatering van verschillende polders.
Binnendijks zijn in de gemeente Binnenmaas een groot aantal kreken te vinden, die vaak gebruikt worden als watergang ten behoeve van de afwatering.
In het verleden kenden bijna alle dorpen langs de Oude Maas en Binnenbedijkte Maas een haventje. In verband met de verhoging en verzwaring van de dijken werden deze haventjes veelal (deels) gedempt, waardoor de ruimtelijke eenheid van dorp en haven veelal doorbroken werd.

4.3. Dijken

De dijken in de gemeente Binnenmaas kwamen tot stand bij de bedijking van de diverse polders. Deze bedijkingen vonden met name in de 15e en 16e eeuw plaats. Enkele langs de Oude Maas gelegen gronden werden in de 18e en 19e eeuw bekaad of bedijkt. Een deel van deze latere bekadingen en bedijkingen werd in de 20^{e} eeuw verhoogd om deel uit te gaan maken van de hoofdwaterkerende ring van de Hoeksche Waard.
De dijken in de gemeente Binnenmaas die deel uitmaken van de hoofdwaterkerende ring van de Hoeksche Waard zijn: de dijken van de polder De Bosschen, de dijk van de Oud-Heinenoordse gorzen, de noordelijke dijk van de Oost- en West Zomerlanden, de dijk van het Oudeland van Maasdam, de afsluitdijk van het Lorregat, een deel van de dijk van Nieuw Bonaventura en de dijk van de polder het Nieuweland. Een aantal van de zeedijken brak tijdens de watersnood van 1953 door. Hieronder waren de dijken van de West- en Oost Zomerlandse polder en de polder het Nieuweland. Dit had tot gevolg dat deze polders onder water kwamen te staan. De polders Moerkerken en Oud-Heinenoord kwamen dras te staan.Na de watersnoodramp van 1953 zijn de zeedijken op deltahoogte gebracht. Dit heeft met name voor Puttershoek gevolgen gehad daar toen een groot gedeelte van het Weverseinde, nu Arent van Lierstraat, gesloopt moest worden. De dijken van het Westmaas Nieuwland en Oud-Heinenoord die eerst deel uitmaakten van de hoofdwaterkerende ring verloren deze functie na 1953. De hoogte van de zeedijken varieert nu van 3,5 tot 5 meter + NAP. Op en langs de zeedijken wordt in het algemeen geen bewoning aangetroffen terwijl er ook geen wegen over deze dijken lopen.
Verder zijn er een groot aantal binnendijken. De hoogte van de binnendijken ligt tussen de 1 en 3 meter + N.A.P. De meeste binnendijken hebben gediend als basis voor wegaanleg. Een aantal van deze dijken heeft nog een binnenwaterkerende functie. Langs de binnendijken wordt vaak een vorm van lintbebouwing aangetroffen. Vaak ligt de bebou-

wing aan de voormalige zeezijde van de dijk, waar de helling van het talud flauwer is dan de helling aan de landzijde.

4.4. Tramwegen

Sinds 1904 onderhield de Rotterdamse Tramweg Maatschappij (RTM) een verbinding Rotterdam-Blaakse dijk-Maasdam-Strijen en een verbinding Rotterdam-Reedijk-Oud-Beijerland.
Op de weg vanaf de Barendrechtse brug werd een tramtracé aangelegd. In het zuidelijk deel van de polder de Oost Zomerlanden werd een speciaal tracé naast de Boensweg aangelegd. Aan het einde van de Boensweg bij de kruising met de Blaakse dijk werd een station aangelegd. Hier splitste zich het tracé in de richting Oud-Beijerland en de richting Maasdam-Strijen. Op de Blaakse dijk werd voor het tramtracé weer van de bestaande weg gebruik gemaakt. Op de kruising van de postweg en de Blaakse dijk was een halte. Naast de Groeneweg en de Boezemvaart werd weer een speciaal tracé aangelegd. De halte voor Puttershoek bevond zich op de kruising van de boezemvaart en de Groeneweg. In het dorp Maasdam bevond zich ook een halte.
Voor het traject richting Oud-Beijerland werd vanaf de Boensweg tot de Reedijk weer een speciaal tracé door de polder aangelegd om vervolgens op de Reedijk aangekomen weer de bestaande weg te gebruiken. Vanaf het gehucht Reedijk werd weer van een tracé door de polder gebruik gemaakt.
Beide verbindingen bestonden tot 1957. Sinds dat jaar wordt het openbaar vervoer met bussen verzorgd.

4.5. Nutsvoorzieningen

De gemeente Binnenmaas wordt door het Regionaal Energiebedrijf Dordrecht van stroom voorzien.
Puttershoek was de eerste, van de oorspronkelijk vijf gemeenten die op dit net werd aangesloten. Deze aansluiting vond plaats in 1920.
In 1923 werden Mijnsheerenland en Westmaas aangesloten, in 1924 gevolgd door Maasdam. Heinenoord werd in de periode tussen 1925 en 1938 op dit net aangesloten.
In 1924 werd Binnenmaas aangesloten op het waterleidingnet van de Stichting Kilwaterleiding. Bij Goidschalxoord werd een watertoren hiervoor aangelegd. De Kilwaterleiding is tegenwoordig opgegaan in de Stichting Bronwaterleiding Hoeksche Waard. Behalve voor Binnenmaas voorziet dit bedrijf ook in de waterlevering aan de overige gemeenten in de Hoeksche Waard.

5. NEDERZETTINGEN

5.1. Algemeen

De gemeente Binnenmaas kent vijf hoofdkernen. Het zijn Heinenoord, Maasdam, Mijnsheerenland, Puttershoek en Westmaas. Op Mijnsheerenland na zijn het alle nederzettingen die zijn ontstaan op of aan een dijk. Mijnsheerenland is als enige nederzetting ontstaan langs een weg. De overige kernen bestaan over het algemeen uit een regelmatige lintbebouwing langs de dijken. Bij Kuipersveer en Reedijk gaat het om een concentratie van enkele huizen respectievelijk van boerderijen.
Puttershoek en Mijnsheerenland zijn ontstaan als voorstraatdorp. Dit type dorp is veel in zuidwestelijk Nederland te vinden. Deze dorpen kenmerken zich door een haaks op de dijk aangelegde straat (de voorstraat). Evenwijdige aan deze straat volgde de aanleg van een of meerdere parallel lopende achterstraten. De bebouwing in deze dorpen ontstond langs de voorstraat en aan de landzijde van de dijk en breidde zich langs de achterstraten uit. De kerk of het raadhuis vormde veelal de afsluiting van de voorstraat. Tussen de huizen van de voorstraat bevond zich water, dat veelal een verlengde was van de buitendijks gelegen haven. Heinenoord ontwikkelde zich niet tot voorstraatdorp, wat vermoedelijk veroorzaakt werd door het bedijken van de West Zomerlandse polder, waardoor uitbreiding in noordelijke richting mogelijk werd.
Van de bevolkingscijfers van de vijf vroegere gemeenten waaruit Binnenmaas bestaat, kan de volgende tabel worden samengesteld. De gegevens van Heinenoord bevatten tot 1855 nog niet de gegevens van de tot dan zelfstandige gemeente Goidschalxoord.
Na de Tweede Wereldoorlog kregen de grotere kernen te maken met een groei van het aantal bewoners, die versterkt werd door de verbeterde verbindingen met Rotterdam. Hierdoor vestigden zich een groot aantal forensen binnen de gemeente.

inwoners	1822	1840	1875	1890	1950	1982	1990
Heinenoord	795	1.001	1.754	2.003	2.209	3.314	
Maasdam	1.164	1.480	1.723	1.851	1.701	3.159	
Mijnsheerenland	882	1.210	1.492	1.536	1.939	4.205	
Puttershoek	1.001	1.585	1.980	2.028	2.479	5.773	
Westmaas	665	768	975	1.029	983	2.152	
Totaal	4.507	6.044	7.924	8.447	9.311	18.603	18.524

Uit de tabel kan worden afgeleid, dat Puttershoek altijd de grootste gemeente is geweest, dit met uitzondering van 1822 terwijl Westmaas altijd de kleinste gemeente is gebleven.
De vijf hoofdkernen zullen in volgorde van grootte worden besproken. De overige kernen zullen in alfabetische volgorde worden besproken.

5.2. Kernen

5.2.1. Puttershoek

Puttershoek ligt in de noordoostelijke hoek van de polder het Oudeland van Maasdam en Puttershoek. Aan de noordelijke kant wordt het begrensd door de Oude Maas.
Het dorp ontstond kort na de bedijking van de polder het Oudeland van Maasdam en Puttershoek in 1439. Belangrijk element in de dorpsaanleg is de boezemvaart, die gegraven werd tijdens de bedijking om de afwatering van de Binnenmaas op de Oude Maas mogelijk te maken. Aan het einde van de Boezemvaart werd in de noordelijke dijk van de polder het Oudeland van Maasdam en Puttershoek een schutsluis aangelegd. Aan weerszijden van deze schutsluis vormde zich de eerste bebouwing. Deze eerste bebouwing bestond uit vissershutten. Aan de zeezijde van de schutsluis ontstond op de plaats waar de Boezemvaart uitmondde in de Oude Maas een haventje. Aan de westelijke en de oostelijke zijde werd de haven door havenkades omgeven. De latere bebouwing vormde zich aan het Weverseinde, de noordelijke dijk van het Oudeland en het Schouteneinde, de oostelijke dijk van het Oudeland. De Nederlands Hervormde kerk, waarvan de toren stamt uit 1442, werd in de polder, vrij dicht op de dijk gebouwd, waardoor vermoedelijk de ruimte ontbrak voor de ontwikkeling van een echte voorstraat.
In 1632 telde Puttershoek 140 huizen, 128 daarvan waren gebouwd aan het Schouteneinde tot de Molendijk, aan het Weverseinde, aan de havendammen en in de polder het Oudeland. De overige 12 huizen bevonden zich op de dijk naar Maasdam en de polder Nieuw Bonaventura. In 1732 was het aantal huizen gestegen tot 171 en in 1857 tot 180 huizen.
Rond 1850 was er sprake van een half gesloten bebouwing aan de noordzijde van het Weverseinde en een open bebouwing van agrarische bedrijven aan de zuidzijde, die meer in de polder gelegen waren.
Aan het Schouteneinde was in die tijd sprake van een tweezijdige half gesloten lintbebouwing tot aan de Molendijk. (zie figuur 13). Het dorp kenmerkte zich door een haakvorm, veroorzaakt door de haakse ligging van het Weverseinde en het Schouteneinde ten opzichte van elkaar.
Puttershoek telde in 1850 1.632 inwoners. De meesten vonden hun inkomen in de vlasserij, die toen echter al sterk achteruit ging. De meeste vlasserijen waren gevestigd in het Schouteneinde. Een andere belangrijke vorm van inkomsten waren de riet- en biezenhandel en de hoepelmakerijen.
Aan het Weverseinde waren verschillende lakenweverijen te vinden. Ook de fruitteelt heeft lange tijd een belangrijke plaats ingenomen. Op het water gerichte activiteiten waren de palingvisserij en de scheepsbouw.
In de 19e eeuw bleef de bebouwing voornamelijk beperkt tot het Weverseinde, het Schouteneinde en de havendammen, zodat de haakvorm waarin het dorp gebouwd was, duidelijk herkenbaar bleef. Aan het einde van de 19e eeuw was de bebouwing aan de noordzijde van het Weverseinde zodanig verdicht, dat er sprake was van een gesloten bebouwing.
Tussen het Simonsdijkje, het Schouteneinde en de Molendijk werd in 1870 het stoomgemaal 't Hooft van Benthuizen gebouwd dat diende voor de ontwatering van de polders Nieuw Bonaventura, het Nieuweland van Puttershoek en de Mijl en voor het op peil houden van de Binnenmaas met de boezemvaart Maasdam-Puttershoek. Het gebouw bestaat nog steeds, slechts de schoorsteen werd afgebroken.

In het begin van de 20e eeuw veranderde er weinig in de vorm van de bebouwing. Wel werd tussen 1905 en 1935 haaks op het Weverseinde, de Wilhelminastraat aangelegd, met weer haaks daarop de Oranjelaan. De Oranjelaan werd aan weerszijden bebouwd, terwijl de Wilhelminastraat onbebouwd bleef en diende als verbinding tussen het Weverseinde en de Oranjelaan. De bebouwing van het Schouteneinde breidde zich in deze jaren zuidelijk van de Molendijk uit tot op de Maasdamse dijk. Door de uitbreiding van de bebouwing van Maasdam langs de Hoekse dijk werden Maasdam en Puttershoek in deze periode door een open regelmatige bebouwing met elkaar verbonden. De bebouwing van het gedeelte ten noorden van de Molendijk verdichtte zich verder, zodat het een bijna gesloten bebouwing was geworden.
Belangrijk voor Puttershoek was de stichting van een suikerfabriek in 1912. De fabriek ligt noordwestelijk van het Weverseinde, aan de Oude Maas. In het seizoenswerk dat de fabriek bood vonden vele Puttershoekers een inkomen. De riet- en biezenhandel bleef belangrijk, terwijl de vlasserij na 1900 geheel verdween. Van de oorspronkelijke twee scheepswerven bleef er aan de Oosthavenzijde een over.
In de Tweede Wereldoorlog had Puttershoek door twee bombardementen op de suikerfabriek in 1940 en 1945 enigszins te lijden. Van veel groter betekenis voor het dorp was echter de watersnood van 1953. In het kader van het daarna uitgevoerde Deltaplan moest in 1964 een groot deel van het oude Puttershoek verdwijnen.
Bijna het gehele noordelijke gedeeltelijke van het Weverseinde werd voor de dijkverzwaring afgebroken, terwijl ook de schutsluis moest verdwijnen, waardoor de Boezemvaart zijn directe verbinding met de Oude Maas verloor. In de tijd na de Tweede Wereldoorlog vond een snelle uitbreiding van Puttershoek plaats in zuidelijke richting, in de polder het Oudeland. De ruimte tussen Weverseinde en Schouteneinde werd hierdoor opgevuld.

5.2.2. Mijnsheerenland

Mijnsheerenland werd gesticht kort na de bedijking van de polder Mijnsheerenland van Moerkerken in 1439 en ligt in de zuidwesthoek van deze polder. Het werd gesticht langs een polderweg even ten noorden van de Binnenbedijkte Maas. Mijnsheerenland ontstond langs een weg en niet langs een dijk zoals gebruikelijk in de Hoekse Waard, doordat dijken aan de noordzijde van de Binnenbedijkte Maas ontbreken. De aanleg van dijken was hier na het afdammen van de Maas niet meer noodzakelijk.
De monumentale Nederlands Hervormde kerk daterende uit ca. 1660 werd ten noorden van de Dorpsweg in de polder gebouwd, waardoor een kleine voorstraat ontstond, de Kerkstraat. Evenwijdig aan de Kerkstraat werd aan de oostelijke kant een achterstraat aangelegd.
In 1850 stonden in Mijnsheerenland 150 huizen, voornamelijk langs de Dorpsweg, de Hoflaan, de Kerkstraat en de daarachter gelegen straat.
De inwoners vonden hun bestaan voornamelijk in de landbouw en de visserij.
Rond de eeuwwisseling was er sprake van enige uitbreiding van de bebouwing in westelijke richting. Het was nog steeds een vrij open lintbebouwing aan weerszijden van de Dorpsweg en enkelzijdig aan de oostelijke kant van de Kerkstraat en de daarachtergelegen straat.
In 1935 was de bebouwing in oostelijke richting uitgebreid terwijl er verdichting van de bestaande bebouwing had plaatsgevonden. Hierdoor was ter hoogte van de kerk langs de

Dorpsweg een bijna aaneengesloten bebouwing ontstaan. De bevolking vond zijn bestaan nog steeds voornamelijk in de landbouw en de visserij.
Na de Tweede Wereldoorlog vond de uitbreiding van Mijnsheerenland plaats in zuidelijke richting. Daarbij werd de polder tussen de Dorpsweg en de Binnenbedijkte Maas geheel volgebouwd. Door de verbeterde verbindingen met Rotterdam, door de komst van de Heinenoordtunnel, ontwikkelde Mijnsheerenland zich voor een deel als forensendorp.

5.2.3. Heinenoord

Heinenoord ligt in het westelijke deel van de West Zomerlandse polder en in het noordelijk deel van de polder Oud-Heinenoord. Het dorp Heinenoord ontstond kort na de bedijking van de polder Oud-Heinenoord in 1437.
De eerste bebouwing vormde zich langs de dijk rond het sluisje dat voor de afwatering van de polder Oud-Heinenoord zorgde. De kreek die voor deze afwatering zorgt, loopt thans dwars door de bebouwing van Heinenoord. Deze bebouwing die aan de landzijde van de dijk van Oud-Heinenoord was gelegen, breidde zich in westelijke en oostelijke richting uit. Iets landinwaarts in de polder Oud-Heinenoord werd in het midden van de vijftiende eeuw de kerk gebouwd. De straat die van de dijk naar de kerk liep, ontwikkelde zich niet tot voorstraat. Vermoedelijk gebeurde dit niet, omdat door de bedijking van de West Zomerlandse polder in 1488 aan bouwen op de flauwere helling aan de zeezijde van de dijk de voorkeur werd gegeven. Haaks op de dijk werden twee straten gebouwd, waarlangs zich voornamelijk agrarische bebouwing vormde. Aanvankelijk werd alleen aan de oostelijke kant van de straten gebouwd.
In 1749 stonden in Heinenoord 118 huizen, in 1844 was dit aantal opgelopen tot 151 huizen.
In 1850 was langs de dijk sprake van een half gesloten bebouwing, terwijl de bebouwing noordelijk van de dijk zich kenmerkte door een open karakter.
De landbouw was voor Heinenoord een belangrijke bestaansbron. Een andere bestaansbron was de vlasverwerking.
In de 2e helft van de 19e eeuw werden ten zuidoosten van de kerk enkele boerderijen gebouwd. In de eerste helft van de 20e eeuw was er sprake van enige verdichting van de bebouwing op de Heinenoordse dijk. De straten haaks op de Oud-Heinenoordse dijk werden nu ook aan de westelijke zijde bebouwd. Aan de oostelijke zijde is sprake van uitbreiding van de bebouwing richting Blaakse dijk.
Na de Tweede Wereldoorlog vond uitbreiding plaats van Heinenoord in noordelijke richting in de West Zomerlandse polder. Het tussendijkse haventje werd na 1953 afgedamd.
De Oud-Heinenoordse dijk zorgt voor een duidelijke scheiding tussen de bebouwing in de West Zomerlandse polder en de polder Oud-Heinenoord.
In 1956 was 44% van de Heinenoordse bevolking werkzaam in de landbouw, 23% in de nijverheid en 20% in de handel. Daarmee was de landbouw nog steeds de voornaamste inkomensbron.

5.2.4. Maasdam

Maasdam ligt in de zuidoost hoek van de polder het Oudeland van Maasdam en Puttershoek en in de noordwest hoek van de polder Nieuw Bonaventura. Maasdam wordt in het zuiden en westen begrensd door de Binnenmaas.
Maasdam bestond al voor de St. Elizabethsvloed van 1421. Het was ontstaan op de plek waar een dam in de Maas werd gelegd, met als doel de dijk van de Grote Waard te sluiten. Maasdam werd voor het eerst genoemd in 1365. Tijdens de St. Elizabethsvloed verdween het, om na de bedijking van het Oudeland van Maasdam en Puttershoek weer te worden opgebouwd. Het ontstaan van het huidige Maasdam ligt daarmee ongeveer in 1439, het jaar van de bedijking van het Oudeland. Op de plaats waar de Boezemvaart vanaf de Binnenbedijkte Maas begon, werd een brug aangelegd waaromheen zich bebouwing vormde.
De bebouwing lag grotendeels op de dijk rond de Binnenbedijkte Maas. In 1790 stonden in het dorp ongeveer 70 huizen, het aantal inwoners bedroeg 500.
In 1850 waren er 87 huizen en 600 inwoners. In die tijd was er sprake van een dubbelzijdige open lintbebouwing langs de Raadhuisstraat, een enkelzijdige open lintbebouwing aan de oostzijde van de Dorpsstraat en een dubbelzijdige open lintbebouwing langs de Hoekse dijk (zie figuur 14).
De inwoners vonden hun bestaan in belangrijke mate in de vlasverbouw en de vlasverwerking. De overige akkerbouw en de veeteelt droegen in bescheiden mate bij aan het plaatselijke inkomen.
Rond de eeuwwisseling was er in de bebouwing weinig veranderd. De bebouwing langs de Hoekse dijk liep nog steeds tot de Kromme Elleboog. Wel was er sprake van bebouwing van de westelijke zijde van de Dorpsstraat. Ook was er sprake van enige verdichting van de bebouwing. De bebouwing in Maasdam behield zijn open karakter. Even onder Maasdam aan de Binnenmaas werd in het begin van de 20e eeuw een vlasfabriek gebouwd.
In 1935 was de bebouwing van Maasdam langs de Hoekse dijk in noordelijke richting uitgebreid en was het een geheel gaan vormen met de bebouwing van Puttershoek. Aan de westelijke zijde van de Dorpsstraat vond een aanzienlijke verdichting van de bebouwing plaats. Hierdoor ontstond een half gesloten bebouwing. Opvallend is dat er na het ontstaan, tot recente datum, nooit uitbreidingen zijn geweest in westelijke richting aan de Lageweg. Daardoor lag de in 1870/'71 gebouwde Nederlands Hervormde kerk tamelijk excentrisch van de overige bebouwing. Door het teruglopen van de vlasindustrie in later jaren gingen de akkerbouw en veeteelt een steeds belangrijker rol spelen als bestaansbron. Ongeveer de helft van de beroepsbevolking was in 1956 in deze sector werkzaam.
Na de Tweede Wereldoorlog breidde Maasdam zich uit ten noorden van de Raadhuisstraat en de Lageweg, waar twee nieuwe dorpswijken verrezen. Ten zuiden van de Lageweg verrees ook een nieuwe dorpswijk. Door de aanleg van de wijken ten noorden en ten zuiden van de Lageweg breidde Maasdam zich voor het eerst in westelijke richting uit. De vlasindustrie en de bedrijfsgebouwen zijn na 1970 geheel uit Maasdam verdwenen.

5.2.5. Westmaas

Westmaas ligt voor de helft in de polder het Munnikenland van Westmaas en voor de andere helft in de polder het Westmaas Nieuwland. Ten noorden en ten oosten wordt het

begrensd door de Binnenbedijkte Maas. De eerste bebouwing vond plaats langs de dijk van het Munnikkenland van Westmaas en langs de oostelijke dijk van het Westmaas Nieuwland. Westmaas vormt de westelijke begrenzing van de Binnenmaas.
Westmaas werd gesticht kort na de bedijking van het Munnikenland van Westmaas in 1439. De kerk werd even ten zuiden van de dijk voor het Munnikenland gebouwd.
In 1849 telde het dorp 92 huizen, die de behuizing vormden voor de toen 700 inwoners. De bebouwing lag in een tweezijdige lintbebouwing langs de oostelijke dijk van het Westmaas Nieuwland. Ten noorden van de dijk van het Munnikenland nam de bebouwing aan de oostelijke zijde van die dijk af. Verder was er bebouwing gelegen aan beide zijden van de noordelijke dijk van het Munnikenland. Deze bebouwing strekte zich niet erg ver oostelijk uit. De bebouwing had toen een half open karakter. De bevolking vond zijn bestaan voornamelijk in de landbouw, waarvan de vlasteelt en de graanverbouw belangrijke componenten waren.
Rond de eeuwwisseling was de bebouwing langs de oostelijke zijde van de dijk van het Westmaas Nieuwland in het deel ten noorden van de dijk van het Munnikenland verdicht.
In de periode na 1900 zal slechts weinig verdere verdichting van de bebouwing hebben plaatsgevonden, gezien de stabilisering van het bevolkingsaantal. Een kleine uitbreiding vond plaats in westelijke richting langs de Smitsweg.
Na de Tweede Wereldoorlog volgde uitbreiding naar het zuiden toe in de polder het Munnikenland van Westmaas en in westelijke richting naast de dijk van het Westmaas Nieuwland. Langs de Binnenbedijkte Maas is een aantal bungalows gebouwd die de recreatiefunctie van dit water benadrukken.
In 1956 was nog steeds het grootste deel van de beroepsbevolking werkzaam in de landbouw.

5.2.6. Blaakse dijk

De buurtschap Blaakse dijk ontstond langs de noordelijke dijk van de polder Mijnsheerenland van Moerkerken. Waarschijnlijk is de bebouwing kort na de bedijking in 1439 ontstaan. De eerste bebouwing zal zich aan de landzijde van de dijk hebben gevormd. Na de bedijking van de Oost Zomerlandse polder in 1578 kon de bebouwing zich ook aan de zeezijde van de dijk uitbreiden.
In 1840 telde de buurtschap ongeveer 25 huizen met een inwonertal van 152. Het betrof een zeer open lintbebouwing meer geconcentreerd aan de landzijde dan een de zeezijde van de dijk. Het ging voor een groot gedeelte om agrarische bedrijven.
Rond de eeuwwisseling was de bebouwing iets verdicht, maar er bleef sprake van een open bebouwing. De bebouwing bestond overwegend uit agrarische bedrijven. De akkerbouw was dan ook het hoofdmiddel van bestaan.
Sinds 1904 liep de tramverbinding Rotterdam-Maasdam-Strijen door de buurtschap.
In 1935 was de bebouwing sterker verdicht zonder daarbij echter haar open karakter te verliezen. Ook na 1945 behield de bebouwing haar open agrarische karakter.

5.2.7. Goidschalxoord (gedeeltelijk)

De buurtschap Goidschalxoord ligt in de polders het Westmaas Nieuwland en de polder Oud-Heinenoord. Goidschalxoord ontstond kort na de bedijking van de polder het West-

maas Nieuwland in 1539 en wel op de plaats waar deze polder afwaterde op de Oude Maas. Op enkele boerderijen na ligt de buurtschap in de gemeente Binnenmaas.
De bebouwing van Goidschalxoord vormde zich aan de landzijde van de dijk van het Westmaas Nieuwland. Na de bedijking van de polder de Bosschen in 1624 werd er ook gebouwd aan de zeezijde van de dijk.
In 1843 stonden in Goidschalxoord 20 huizen aan de dijk terwijl 5 boerderijen verspreid in de polder stonden. De lintvormige structuur was nog tamelijk open. Aan de zuidzijde werd Goidschalxoord begrensd door de kreek De Vliet. De bestaansbron van Goidschalxoord was vanoudsher de landbouw. Een belangrijke verkeersfunctie vervulde Goidschalxoord doordat van hieruit het veer naar Rhoon vertrok.
In de tijd tot de eeuwwisseling breidde de bebouwing zich uit langs de westelijke zijde van de westelijke dijk van de polder Oud-Heinenoord (de Westdijk). Het was een open lintbebouwing. Voorts breidde de bebouwing zich uit ten oosten van de Westdijk langs de noordelijke dijk van Oud-Heinenoord. Het betrof hier echter niet meer dan enkele huizen. In deze tijd verdrievoudigde de bevolking van 133 in 1811 tot 458 in 1890.
Ten behoeve van de watervoorziening werd in 1910, terzijde van de dijke een watertoren gebouwd. De akkerbouw bleef de belangrijkste bestaansbron.
In de eerste helft van de 20e eeuw was er sprake van enige verdichting van de structuur zonder echter het open karakter daarvan aan te tasten.
Ook na de Tweede Wereldoorlog werd het karakter van de bebouwing niet aangetast. Nog steeds is er sprake van een tamelijk open bebouwing. De akkerbouw is evenals vroeger het voornaamste middel van bestaan. Het veer Goidschalxoord-Rhoon verdween na de komst van de Heinenoordtunnel in 1972.

5.2.8. Kuipersveer

Kuipersveer ontstond langs de noordoostelijke dijk van de Oost Zomerlandse polder, op de plek waar de Boezem- en Molenvliet uitwaterde op de Oude Maas. Naast het sluisje dat voor die uitwatering zorgde, ontstond bebouwing.
De woningen werden in de polder aan de landzijde van de dijk gebouwd, en deels langs een evenwijdig aan de dijk aangelegde weg. Het was een enkelzijdige open lintbebouwing.
In 1945 stonden in Kuipersveer 6 huizen, het inwonertal bedroeg toen 50.
Belangrijk voor Kuipersveer was het veer over de Oude Maas naar Heerjansdam, waaraan de plaats zijn naam ook dankt. Oorspronkelijk vormde dit veer een schakel in de verbinding tussen Holland en Brabant.
Na 1845 vond er betrekkelijk weinig uitbreiding plaats van de bebouwing. De huizen die werden bijgebouwd zorgden voor verdichting van de bestaande bebouwing. In 1985 was de bebouwing uitgebreid tot 11 huizen.

5.2.9. Reedijk

Het gehucht Reedijk ligt op de plaats waar de zuidwestelijke dijk van de polder Oud-Heinenoord en de westelijke dijk van de polder Mijnsheerenland van Moerkerken elkaar kruisen. Het is ontstaan als concentratie van agrarische bedrijven. De eerste huizen werden ten zuiden van de kruising gebouwd aan de zeezijde van beide dijken.

In 1850 bestond de bebouwing uit ongeveer 6 boerderijen/landarbeidershuizen aan de dijk van de polder Oud-Heinenoord en 2 boerderijen langs de dijk van de polder Mijnsheerenland van Moerkerken.
In de jaren tot de eeuwwisseling vond uitbreiding van de bebouwing plaats in zuidelijke richting langs de dijk van de polder Mijnsheerenland. Aan de Oud-Heinenoordse dijk werd een perceel bijgebouwd. De tramlijn Rotterdam-Oud-Beijerland liep door Reedijk en had hier ook een halteplaats.
Tijdens de eerste helft van de 20_e eeuw vond uitbreiding met enkele huizen plaats, waardoor de bebouwing wat verdicht werd zonder echter het open karakter te verliezen.
Na de Tweede Wereldoorlog werden enkele huizen bijgebouwd. Hierdoor ontstond een concentratie van de bebouwing aan de zeezijde van de westdijk ter hoogte van de kruising met de Reedijk. De landbouw bleef het voornaamste bestaansmiddel.

5.2.10. St. Anthoniepolder

De buurtschap St. Anthoniepolder vormt de oudste bebouwing in de Hoekse Waard. Na de bedijking van de St. Anthonypolder in 1358 ontstond de nederzetting met dezelfde naam aan de landzijde van de noordelijke dijk. De kerk werd in de polder, zuidelijk van de dijk gebouwd. Na de St. Elizabethsvloed vestigde overlevenden van de ramp zich in St. Anthoniepolder. De bebouwing voor een groot deel bestaande uit agrarische bedrijven lag in 1850 deels op, deels aan de zuidkant van de dijk. In dat jaar telde St. Anthoniepolder 400 inwoners die hun bestaan voornamelijk vonden in de akkerbouw en in mindere mate in de vlasbewerking.

Na 1850 veranderde er weinig in de bebouwing. Het aantal huizen heeft nauwelijks verandering ondergaan en de bebouwing kenmerkt zich nog steeds door haar vrij open karakter. Het voornaamste bestaansmiddel is nog steeds de landbouw.

5.2.11. Stougjesdijk (gedeeltelijk)

De buurtschap Stougjesdijk ligt op de westelijke dijk van de polder het Westmaas Nieuwland. Het noordelijk deel van de buurtschap ligt in Oud-Beijerland en het zuidelijk deel in de gemeente Binnenmaas.
Het gedeelte van Stougjesdijk in de gemeente Binnenmaas begint bij de Kwakseweg en loopt vandaar zuidelijk in de richting van Klaaswaal.
De bebouwing vormde zich aan de zeezijde van de dijk, waardoor de stichting van de bebouwing na 1557, het jaar van de bedijking van de Oud-Beijerlandse polder moet hebben plaatsgevonden.
In 1850 was er sprake van een regelmatige open enkelzijdige lintbebouwing. In de jaren tot de eeuwwisseling vond verdichting van de bebouwing plaats. De bebouwing bestond voor het grootste gedeelte uit agrarische bedrijfspanden.
Tot de Tweede Wereldoorlog vond weinig uitbreiding van de bebouwing plaats. Wel behield de bebouwing zijn voornamelijk agrarisch karakter.

5.2.12. Zwanegat

Zwanegat ligt op de westelijke dijk van de St. Anthonypolder. Het ontstond al voor de St. Elizabethsvloed op de plaats waar de Blaak en de Keen uitmondden in de Maas. De

bebouwing vormde zich aan de landzijde van de dijk. Door de St. Elizabethsvloed werden de waterlopen gewijzigd en vond de uitwatering elders plaats.
In 1850 was ten noorden van de Ritzelaarsdijk aan de landzijde bebouwing te vinden, terwijl zich ten zuiden daarvan bebouwing aan de zeezijde van de dijk had gevormd. Het betrof voornamelijk agrarische bedrijfspanden in een gelijkmatige open lintbebouwing.
In de jaren tot de eeuwwisseling en ook in de tijd erna werd er weinig bijgebouwd. De bestaande situatie bleef tot de Tweede Wereldoorlog gehandhaafd. Na 1945 was er sprake van enige uitbreiding in westelijke richting. De akkerbouw bleef de voornaamste bestaansbron.

5.3 Verspreide bebouwing

Buiten de kernen ontwikkelde zich langs de verschillende dijken verspreide agrarische bebouwing. Deze bebouwing ontwikkelde zich voornamelijk na 1945. In de polder ontstonden na 1945 ook enige agrarische bedrijven. De verspreide bebouwing is echter zeer miniem aanwezig.

GERAADPLEEGDE LITERATUUR

Algemeen/provinciaal:

- Aa, A.J. van der; Aardrijkskundig woordenboek der Nederlanden, 13 delen + suppl. Gorinchem 1839-1851.

- Atlas van historische vestingwerken in Nederland, Deel IV, de provinciën Zuidholland en Zeeland. Eerste aflevering: Zuidholland. z.p. 1970.

- Een beeld van het Zuidhollandse landschap, een landschaps-onderzoek in opdracht van de provincie Zuid-Holland, 6 delen, z.p. 1981-1988

- Beschrijving van de provincie Zuid-Holland behorende bij de waterstaatskaart, 's-Gravenhage 1967.

- Bevolking der gemeenten van Nederland op 1 januari 19.., 's-Gravenhage, 1950-heden.

- De bodem van Nederland, Toelichting bij de bodemkaart van Nederland schaal 1:200.000 samengesteld door de Stichting voor Bodemkartering. Wageningen 1965.

- De bodem van Zuid-Holland, Toelichting bij blad 6 van de bodemkaart van Nederland schaal 1:200.000. Wageningen 1966.

- Buisman, J.; Zuid-Holland vanuit de lucht. Baarn 1978.

- Craandijk, J.; Wandelingen door Nederland; Met platen naar de lithografiën van P.A. Schipperus en wandelkaartjes. Verschillende delen, verschillende jaren. Haarlem ca. 1880-1900.

- Don, P.; Kunstreisboek Zuid-Holland. Weesp, 1985[8].

- Dijksterhuis, R.; Spoorwegtracering en stedebouw in Nederland; His torische analyse van een wisselwerking. De eerste eeuw: 1840-1940. Proefschrift, TH Delft, 1984.

- Enqueste ende informatie [...] over de landen van Hollant ende Vrieslant gedaan in de jaere MCCCCXCIIII (bew. R. Fruin). Leiden 1876.

- Foto-atlas Zuid-Holland, Den Ilp/Emmen 1990.

- Historische Atlas van Zuid-Holland, Chromotopografische Kaart des Rijks 1:25.000. Landsmeer 1989.

- Informatie upt stuck der verpondinghe [...] van de steden en de dorpen van Hollant ende Vrieslant [...] gedaan in en jaere MDXIV. (bew. R. Fruin). Leiden 1866.

- Kley, J. van der (red.); Vaarwegen in Nederland; Een beschrijving van de Nederlandse binnenvaartwegen. Assen/Amsterdam/Rotterdam/Brussel 1967.

- Kroon, A.W. Tegenwoordige staat van Zuid-Holland; Beschrijving en afbeelding der steden, dorpen, heerlijkheden en verdere watenswaardige plaatsen in die provincie. Amsterdam, z.j. 1862.

- Lijst van Nederlandse gemeenten sinds 1830, waarvan de grens is veranderd, die zijn opgeheven, nieuw gevormd of ingepolderd. Deel II; Alfabetische volgorde van de betrokken gemeenten. (copie) z.p.1968.

- De molens van Zuid-Holland. Den Haag 1980.

- Mulder, H. (red.) Handboek van de geografie van Nederland; 6 delen, Zwolle 1949-1959.

- De ontwikkeling onzer elektriciteitsvoorziening 1880-1938; Uitgegeven naar aanleiding van het 25-jarig bestaan der Vereniging van directeuren van elektriciteitsbedrijven in Nederland. 2 delen. Arnhem 1948.

- Postma, C. (bew.) Holland in vroeger tijd; 18e-eeuwse beschrijvingen van steden en dorpen in Noord- en Zuid-Holland. 5 delen. 's-Gravenhage 1963.

- Register van beschermde monumenten, Zeist 1989.

- Statistisch overzicht der Waterleidingen in Nederland over de jaren 1946 en 1947, Leeuwarden 1950.

- Steegh, A.; Monumenten Atlas van Nederland: 1100 Historische Nederzettingen in Kaart; Zutphen 1985[2].

- Teixeira de Mattos, L.F. De waterkeringen, waterschappen en polders van Zuid-Holland, 16 delen. 's-Gravenhage 1906-1961.

- Tuinbouwatlas van Nederland [± 1941]. samengesteld door den Tuinbouw-voorlichtingsdienst van het Departement van Landbouw en Visscherij.

- Vermooten, M. en Smit, T.; Spoortocht langs oude en nieuwe N.S.-stations, Noord- en Zuid-Holland en Flevoland. Hapert 1989.

- Vervloet, J.A.J. en Steegh, A.W.A.Th.; Bibliografie van de historische geografie. Wageningen 1989.

- Verzameling van gegevens betreffende de elektriciteitsvoorziening in den provincie Zuid-Holland, 's-Gravenhage 1915.

- Witkamp, P.H.; Aardrijkskundig woordenboek van Nederland. Tiel 1877.

- Witkamp, P.H. en Sipman. M.A.; Aardrijkskundig woordenboek van Nederland; Nieuwe uitgaaf. Arnhem/Nijmegen 1895.

Regionaal/lokaal:

- Allewijn, M.
  Van Grooten Waert tot Hoeksche Waard; Vijf eeuwen eilandhistorie, 's-Gravendeel z.j.

- Economisch-Technologisch Instituut voor Zuid-Holland; De Hoeksche Waard; Rapport over de economische en technische ontwikkelingen binnen de Hoeksche Waard, z.p., z.j.

- De Hoeksche Waard zoals het was 1900-1940, Den Haag 1969.

VOORNAAMSTE GEBRUIKTE KAARTEN

- Topografische en militaire kaart van het Koninklijk der Nederlanden schaal 1:50.000

- bladnr. 80/81: Vlaardingen, Schiedam, Spijkenisse, Rotterdam, verkend 1849-'50, uitgave 1857

- bladnr. 94/95: Zuid-Beijerland, Numansdorp, Puttershoek, Strijen, verkend 1836-'40, uitgave 1860.

- in: Grote historische atlas van Nederland 1:50.000 dl 1, West-Nederland 1839-1859, Groningen 1990.

- Chromo-topografische kaart van Nederland schaal 1:25.000
  - bladnr. 544 Oud-Beijerland (1903)
  - bladnr. 545 Mijnsheerenland (1881)

- in: Historische atlas Zuid-Holland, Landsmeer 1989

- Topografische kaart van Nederland schaal 1:25.000
  - bladnr. 37h Barendrecht verkend 1935, uitgave 1938
  - bladnr. 37h Rotterdam, uitgave 1986
  - bladnr. 43e Numansdorp verkend 1935, uitgave 1940
  - bladnr. 43e Numansdorp, uitgave 1939
  - bladnr. 43f Strijen verkend 1935, uitgave 1939
  - bladnr. 43f Strijen, uitgave 1989

  Topografische kaart der Nederlanden 1:50.000 Truppenkarte
  - bladnr. 37 oost Rotterdam 1941
  - bladnr. 43 oost Willemstad 1941

- J. Kuyper, Gemeente Atlas van de provincie Zuid-Holland, 1869, herdruk 1986

BIJLAGEN

Figuur 1 Gemeentegrenzen en regio-indeling M.I.P. Zuid-Holland

Figuur 2 Gemeente Puttershoek

Figuur 3 Gemeente Mijnsheerenland

Figuur 4 Gemeente Heinenoord

Figuur 5 Gemeente Maasdam

Figuur 6 Gemeente Westmaas

Figuur 7 Uitsnede T.M.K. bladnr. 94/95, 1860

Figuur 8 Uitsnede C.T.K. blad 545, 1875

Figuur 9 Uitsnede topografische kaart, bladnr. 37h, Rotterdam 1938

Figuur 10 Uitsnede topografische kaart, bladnr. 43f, Strijen 1939

Figuur 11 Uitsnede topografische kaart, bladnr. 37h, Rotterdam 1986

Figuur 12 Uitsnede topografische kaart, bladnr. 43f, Strijen 1989

Figuur 13 Stratenkaart Puttershoek

Figuur 14 Stratenkaart Maasdam

Figuur 15 Kaart functioneel-ruimtelijke ontwikkeling Puttershoek

Figuur 16 Kaart functioneel-ruimtelijke ontwikkeling Westmaas en Mijnsheerenland

Figuur 17 Kaart functioneel-ruimtelijke ontwikkeling Heinenoord

Figuur 18 Kaart functioneel-ruimtelijke ontwikkeling Maasdam

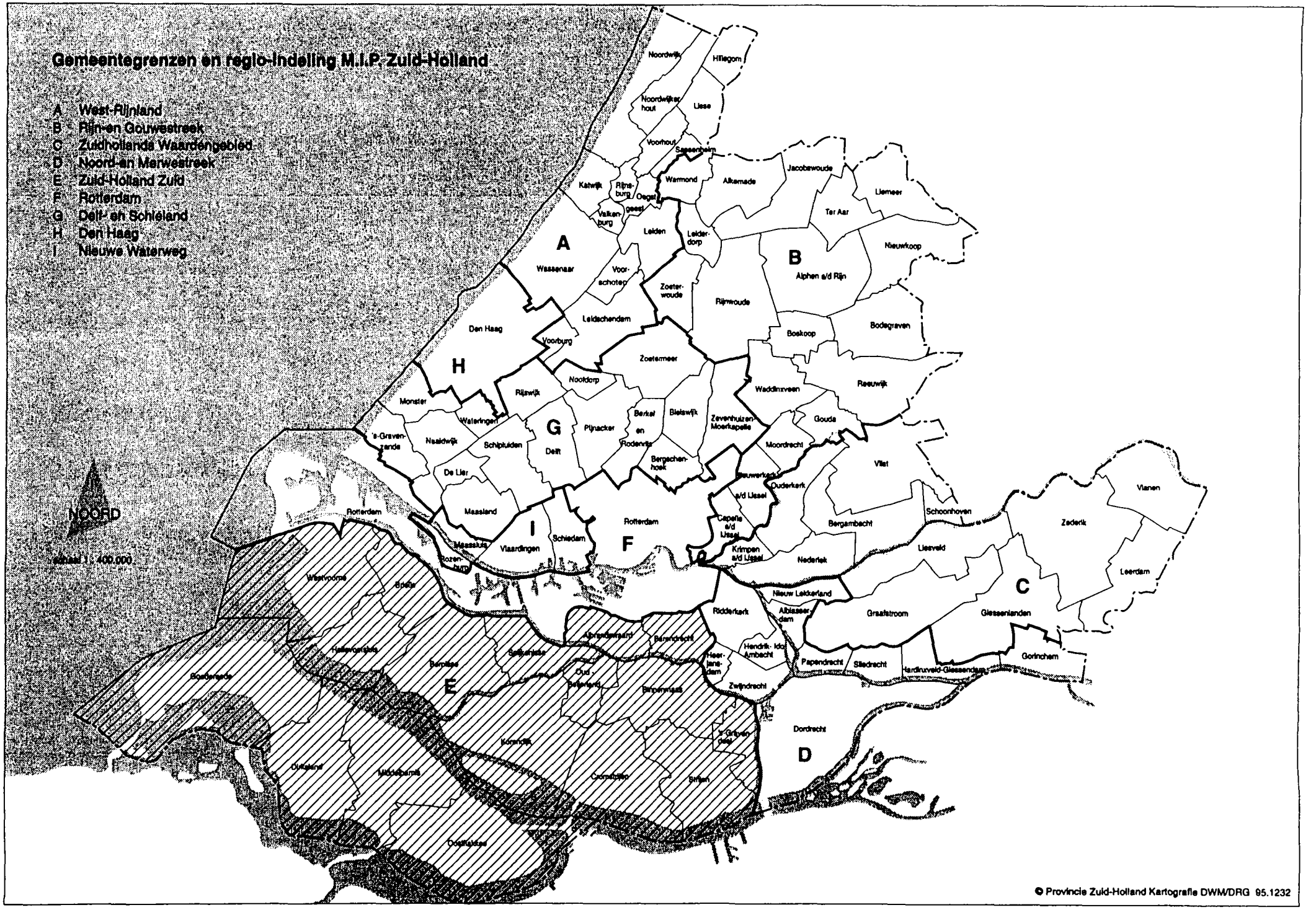

© Provincie Zuid-Holland Kartografie DWM/DRG 95.1232

Figuur 3f.

Gemeente Binnenmaas

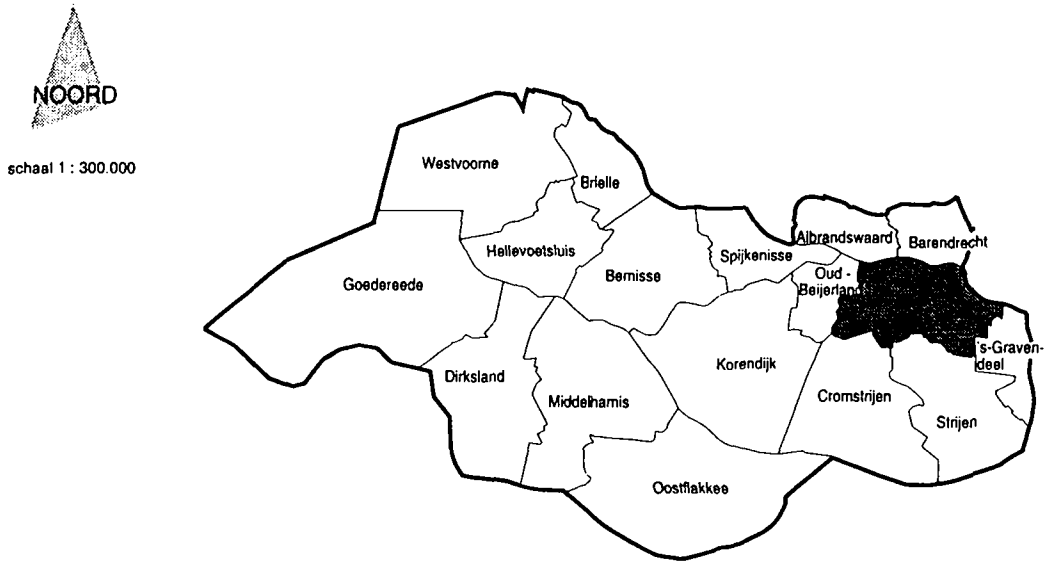

© Provincie Zuid-Holland Kartografie DWM/DRG 95.1232

Figuur 2 bron: Kuyper, gemeente Atlas

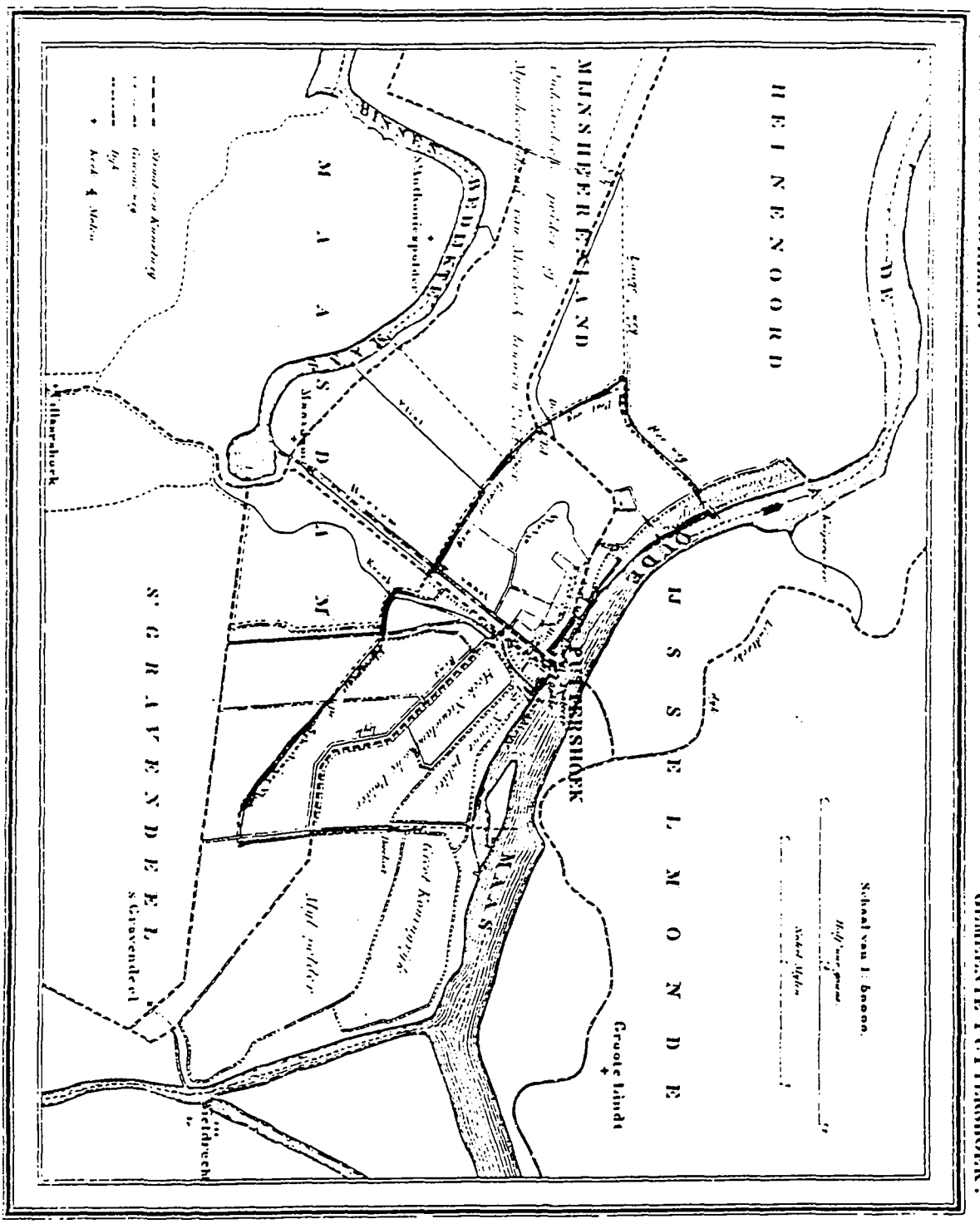

Figuur 3, bron: Kuyper, Gemeente Atlas

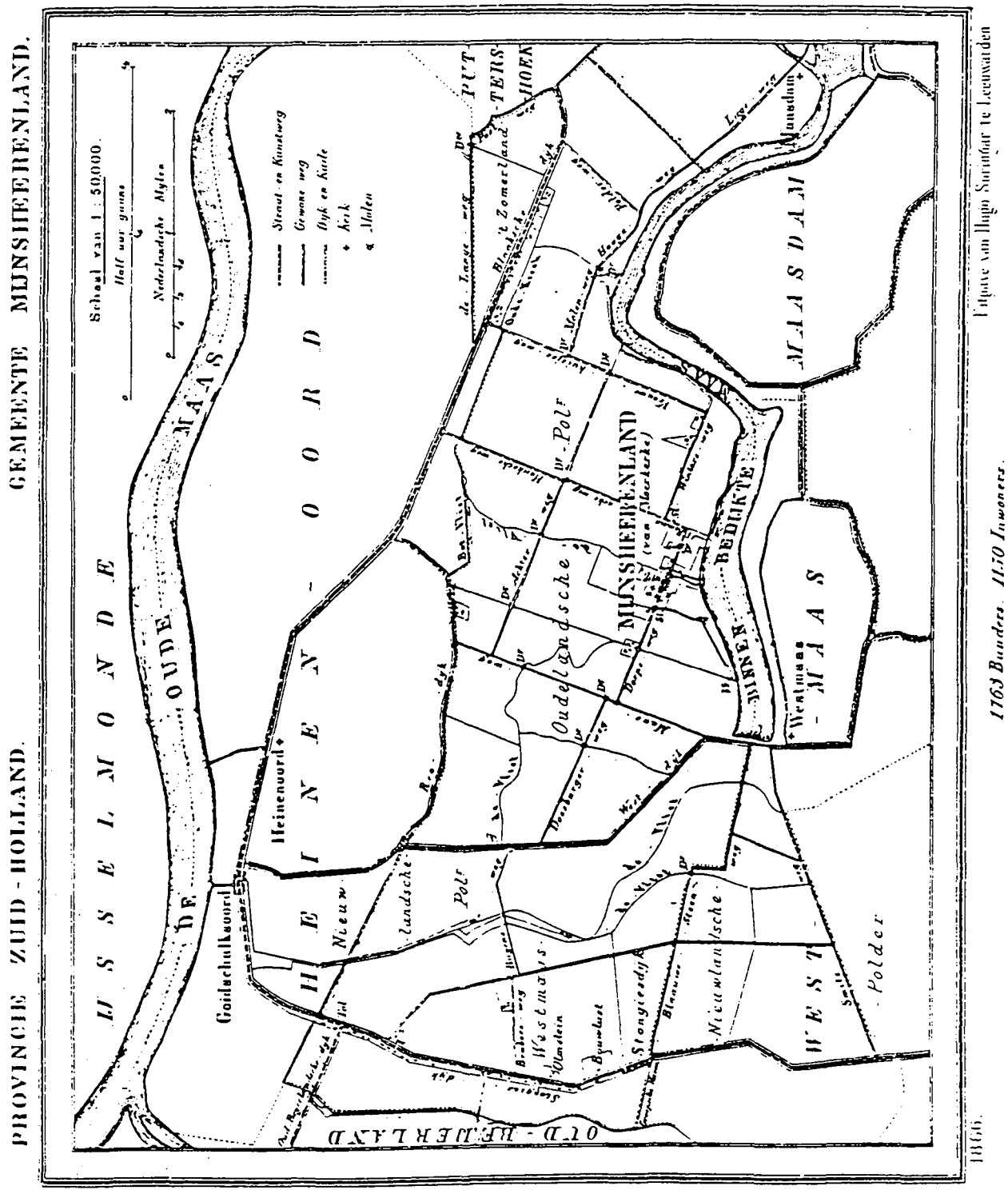

Figuur 4 bron: Kuyper, gemeente Atlas

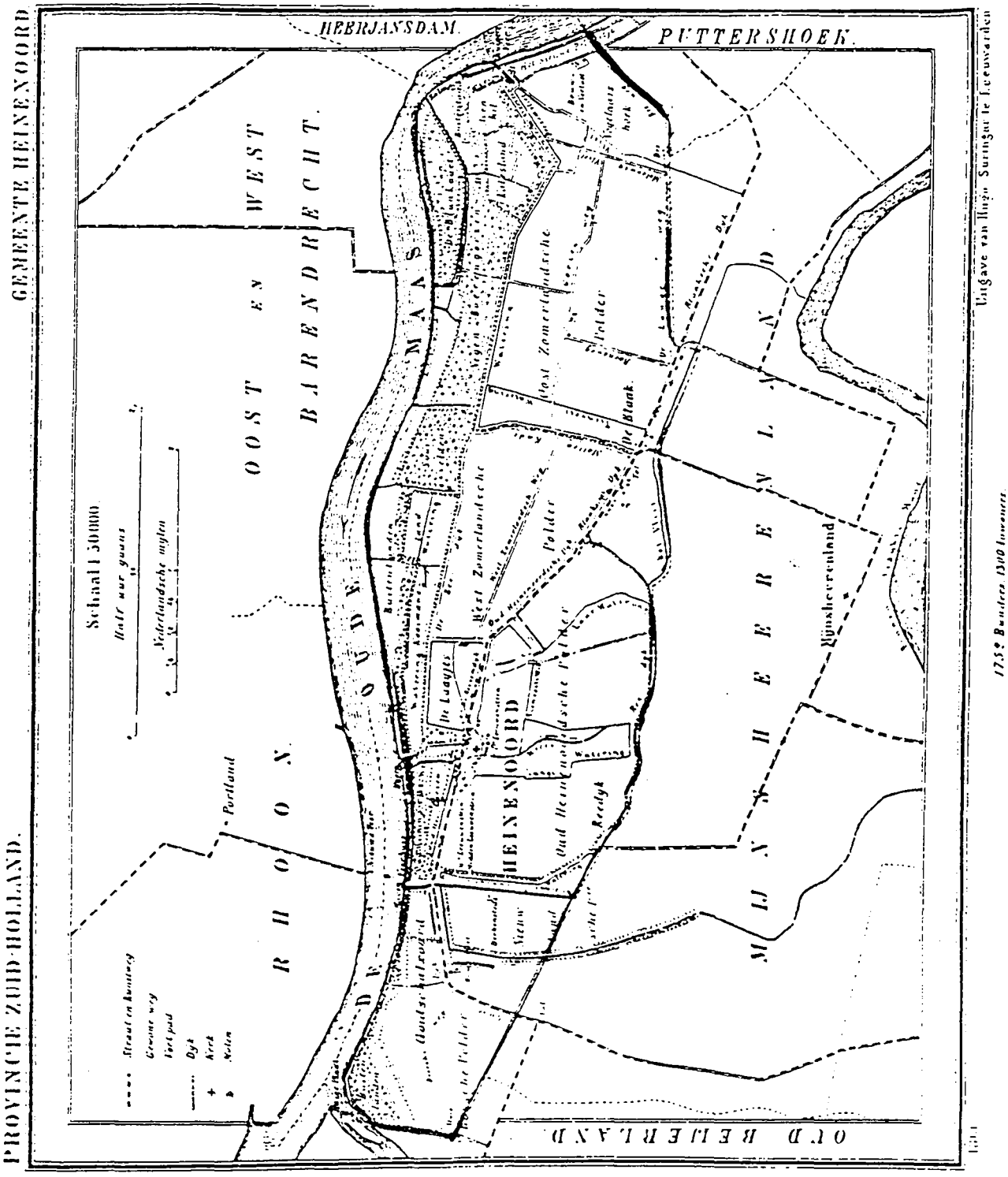

Figuur 5

bron: Kuyper, Gemeente Atlas

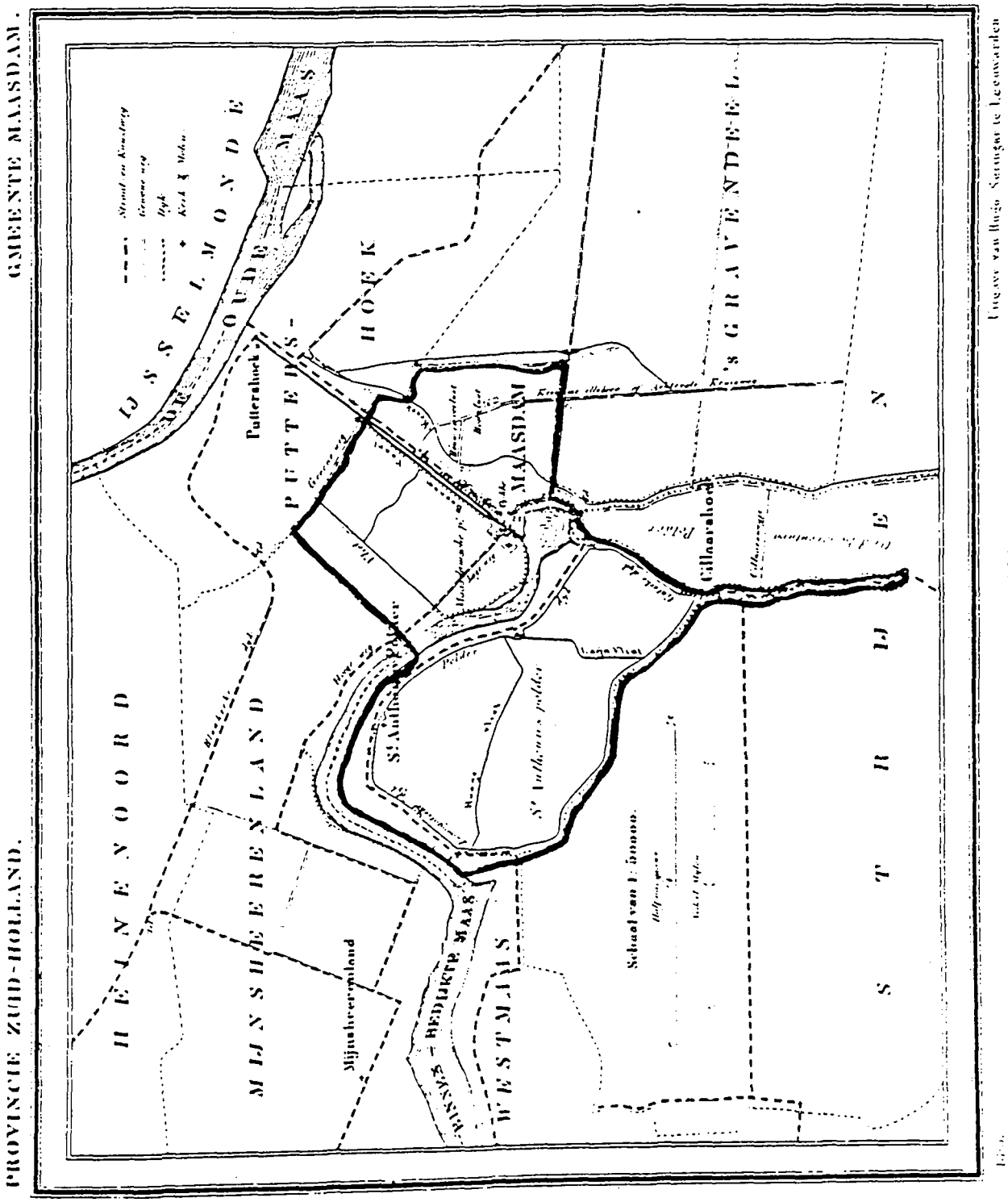

Figuur 6, bron: Kuyper, Gemeente Atlas

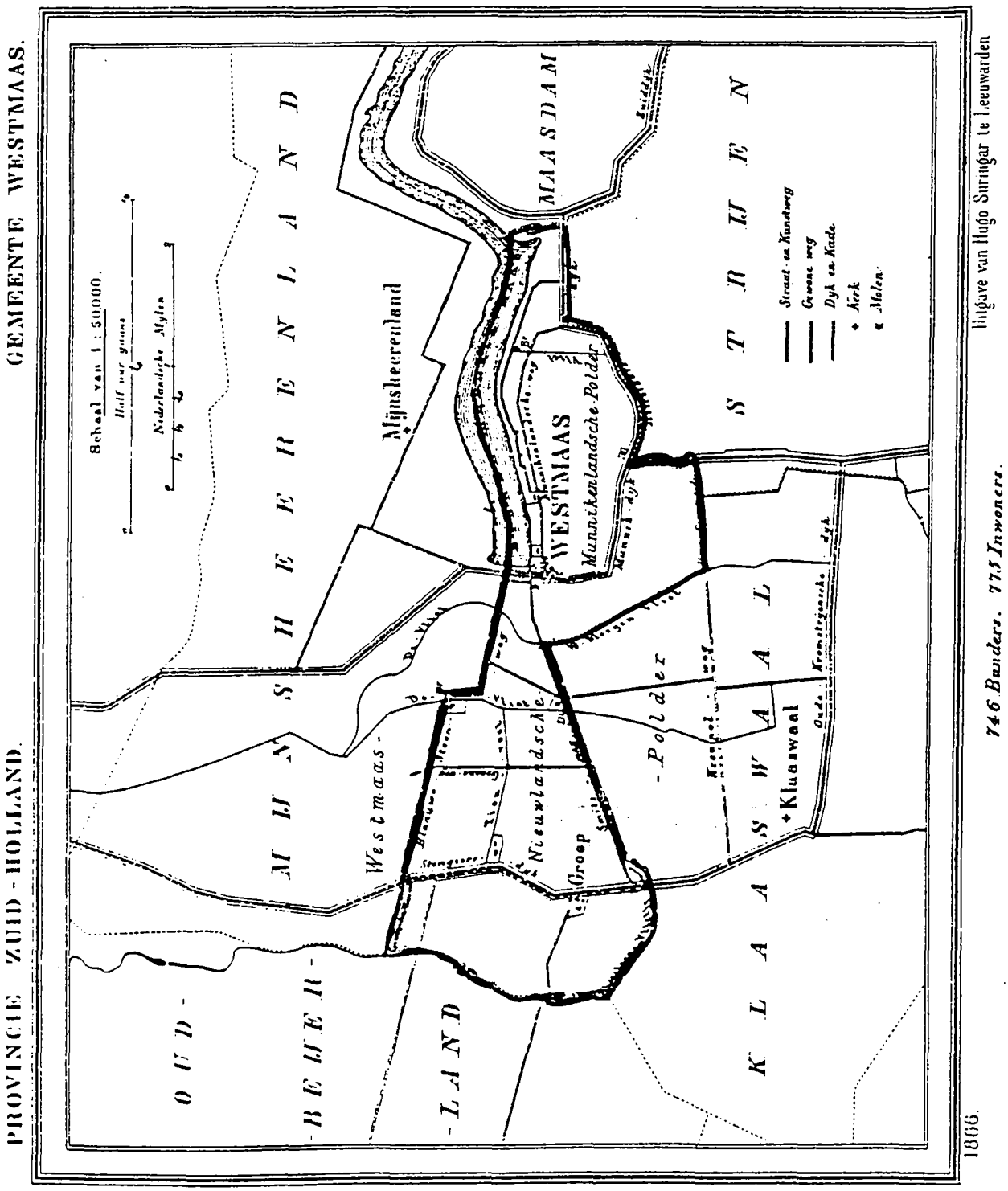

Topografisch militaire kaart 1 : 50.000 bladnr 94/95
uitgave 1860

Figuur 8 Chromotopografische kaart 1 : 25.000 verkend 1875 blad 545

DE OUDE
Oud Heenoordsche Weg
Oud Heenoordsche Rechtdijk
Westmaas
Hoogkerkerstraat
Hoogkerkerdijk
Hoogkerkerbrug
Hoogkerkerpolder
Hoogkerkerpolder
Hoogkerkerpolder

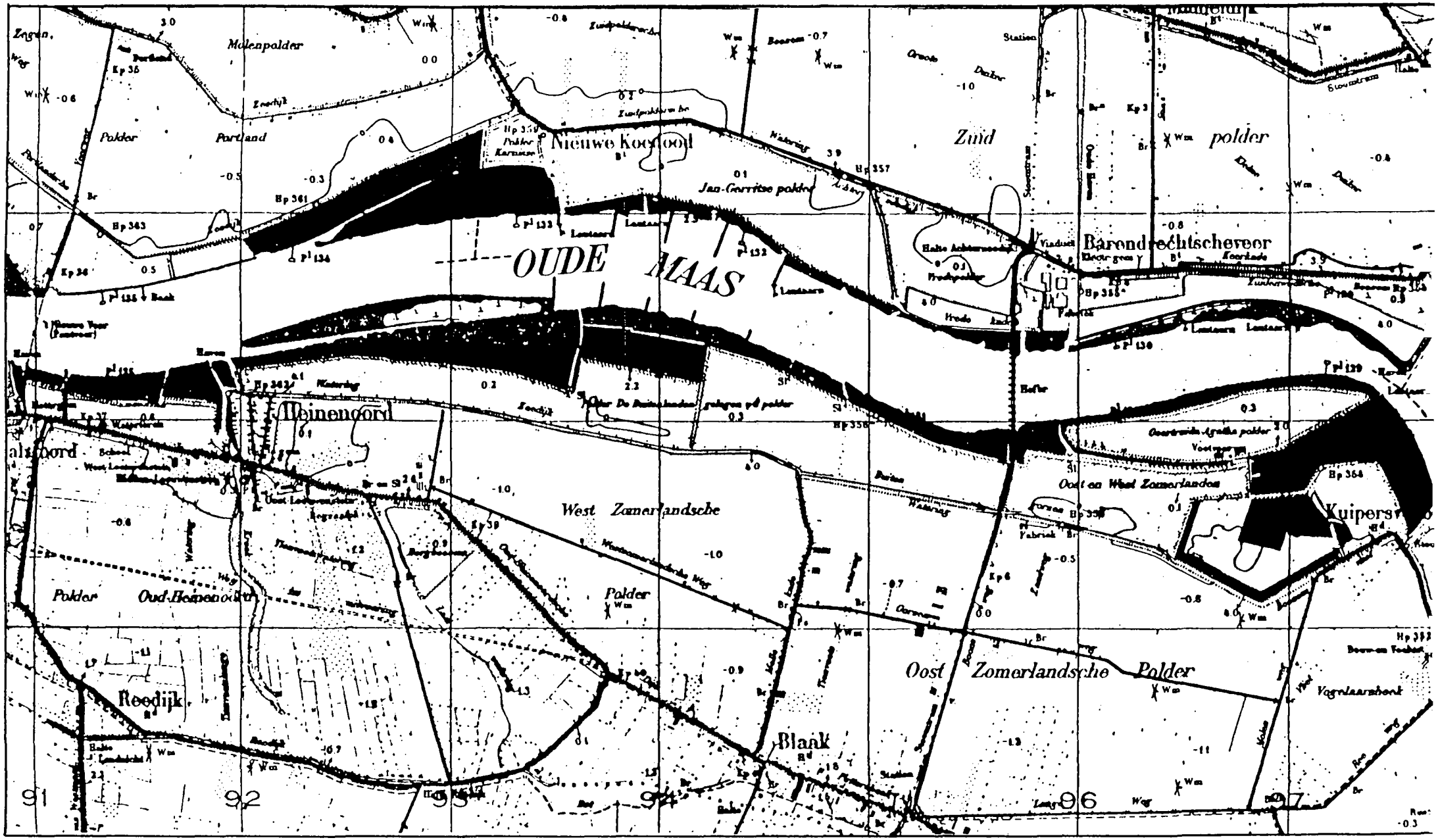
Molenpolder
Polder
Portland
Nieuwe Koolpoel
Zuid
polder
Jan-Gerritse polder
OUDE MAAS
Barendrechtscheveer
Heinenoord
West Zomerlandsche
Polder
Oud-Heinenoord
Oost en West Zomerlandsche
Kuipersv
Oost Zomerlandsche Polder
Reedijk
Blank
Vogelaarshoek
91
92
93
94
96
97

Figuur 10 Uitsnede topografische kaart 1 : 25.000, kaartblad 43 F, Strijen verkend 1935, uitgave 1939

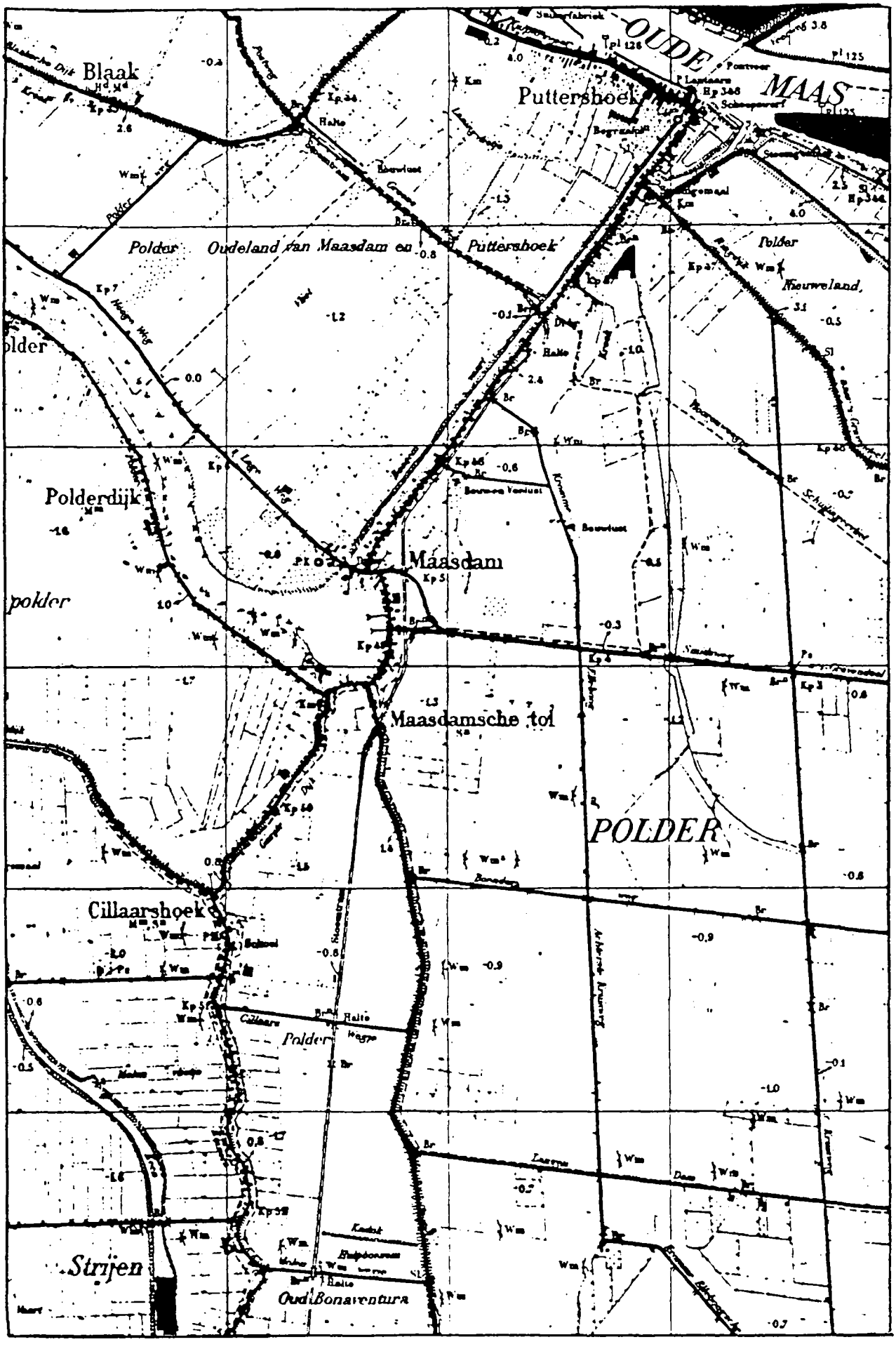

Topografische kaart 1 : 25.000 kaartblad 37h, uitgave 1986

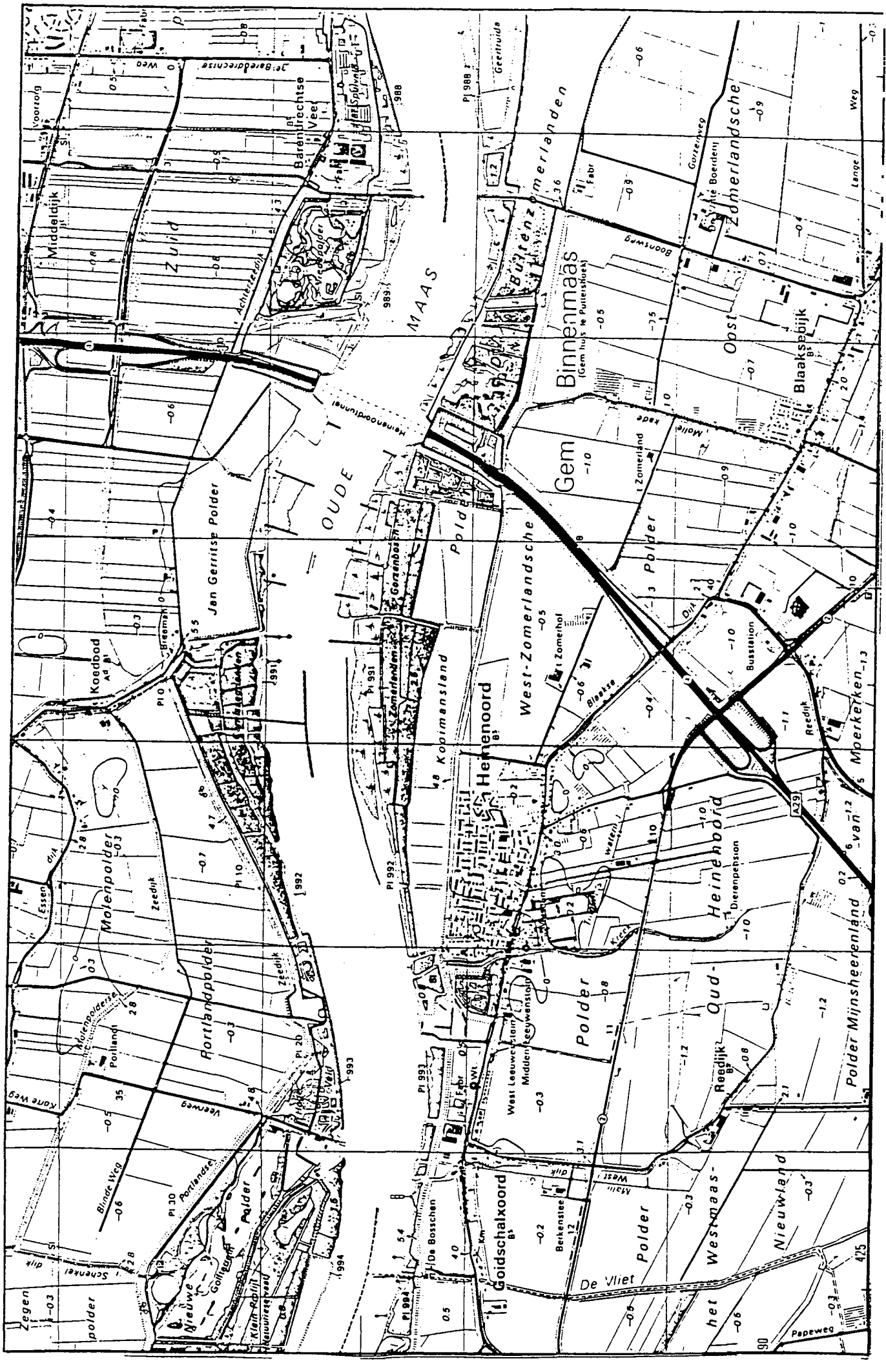

Figuur 12 Topografische kaart 1 : 25.000 uitgave 1959 bladnr 43 I

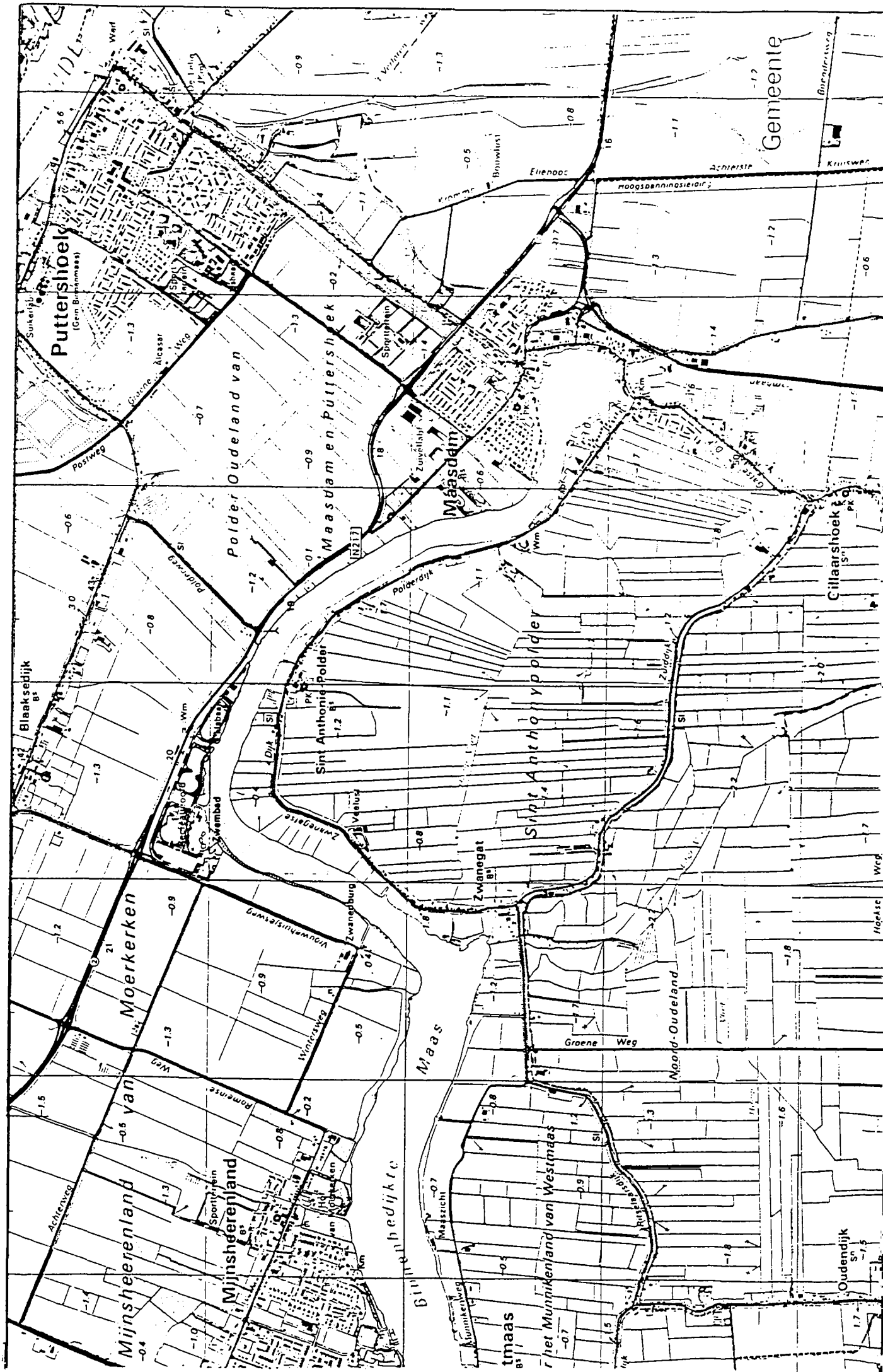
Puttershoek
(Gem Binnenmaas)
Polder Oudeland van Maasdam en Puttershoek
Maasdam
Gemeente
Cillaarshoek
Blaaksedijk
Sint Anthonie Polder
Sint Anthonie polder
Zwanegat
Zwanegatse
Zwanenburg
Zwembad
Moerkerken
Mijnsheerenland van Moerkerken
Mijnsheerenland
Maas
Gillinghedijkte
Noord-Oudeland
Groene Weg
Oudendijk
Poldersweg
Polderdijk
Zuidwellsbr
Sportplein
Postweg
Achterweg
Winkelsweg
Vrouwenhuisteweg
Romeinse Weg
Zuidzijde
Zuidzijde
Ellenoos
Hoogspanningsleiding
Kruisweg
Achterste
Bouwlust
Kromme
Alcasser Weg
Grote
Sluiskade
Maasicht
Muunikenweg
Rijsenstraat
Oudendijk
Vlietsche
Vlietsche
Vlietsche

Stratenkaart Puttershoek

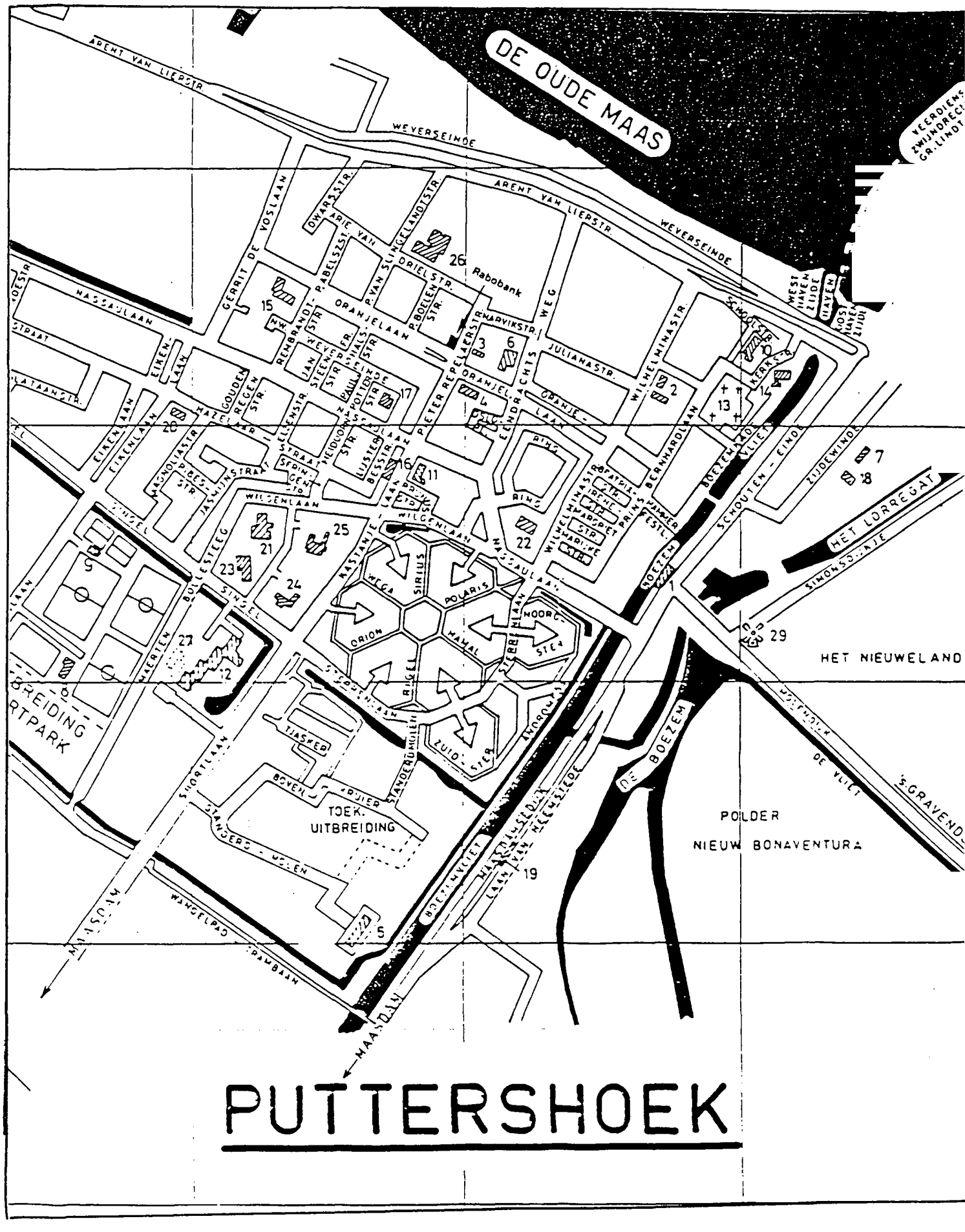

Figuur 14, stratenkaart Maasdam

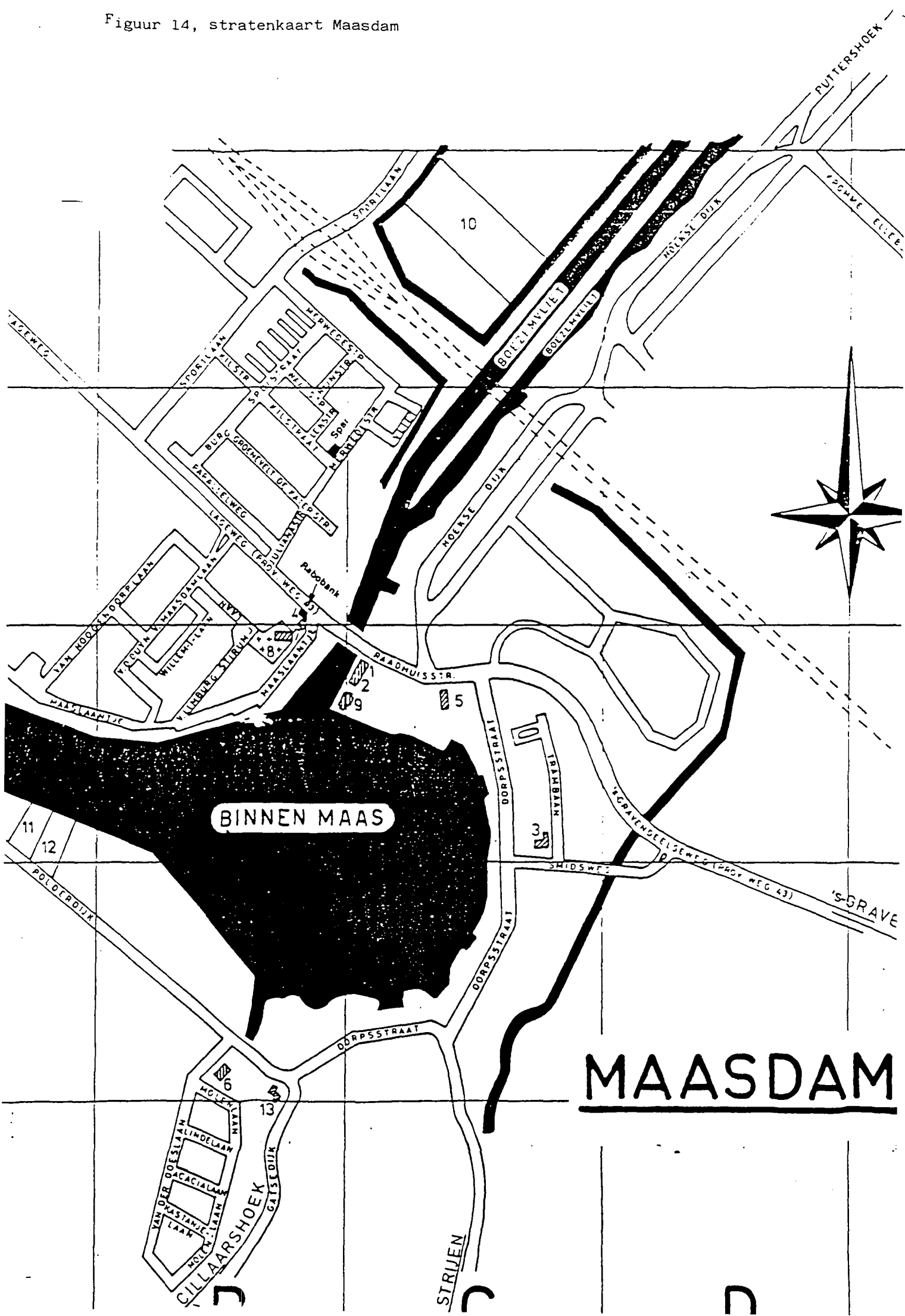

LEGENDA BIJ DE KAART VAN DE FUNCTIONEEL-RUIMTELIJKE ONTWIKKELING IN HOOFDLIJNEN

Bestaande kern ± 1850

Omvang kern ± 1945

Terrein gedomineerd door Nijverheid, Handel en Industrie: ±1850 ±1945

Richting van Algemeen-ruimtelijke ontwikkeling

Lineaire ontwikkeling

1900 Weg, eventueel met jaar van opening

1900-1930 Spoorweg met openings- en sluitingsjaar

1900-1930 Lokaalspoorweg of tramweg met openings- en sluitingsjaar

S Spoor-/tramwegstation

Spoor-/tramwegstation opgeheven

1900 Waterloop, eventueel met jaar van opening

Provincie Zuid-Holland kartografie DWM/DRG 90.102/14

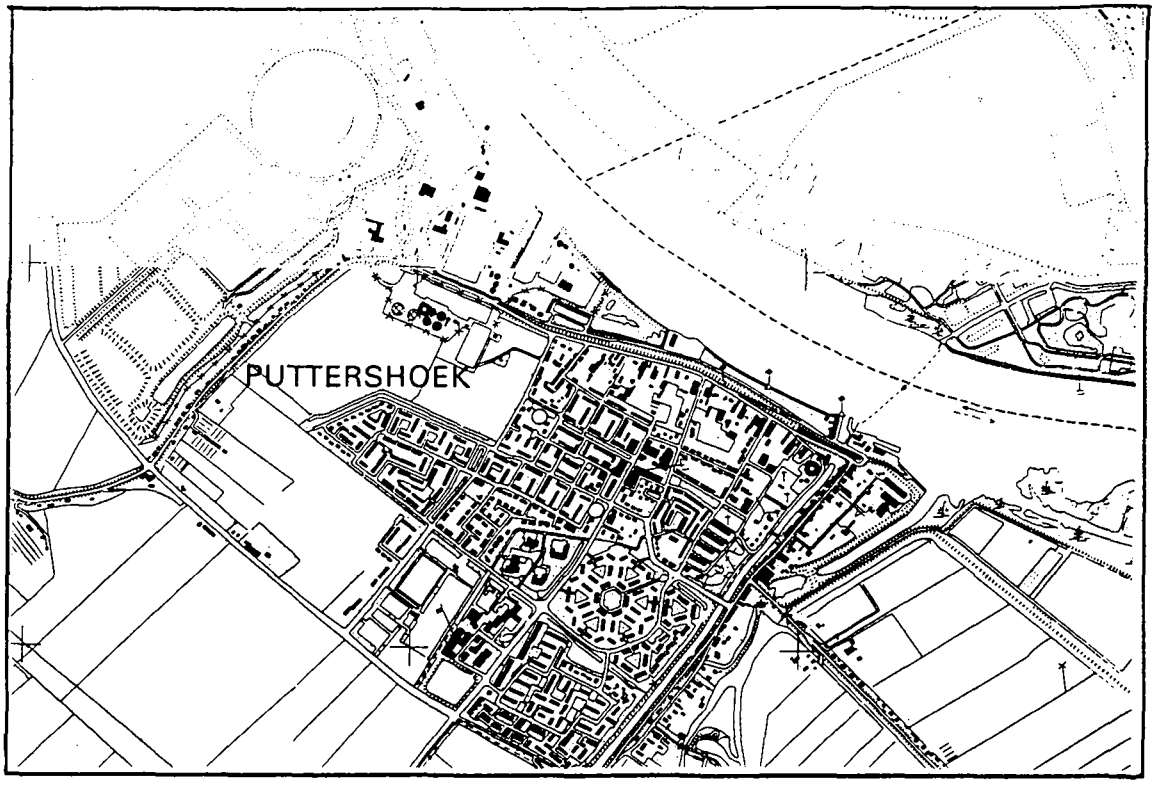

Figuur 15a Puttershoek in 1989

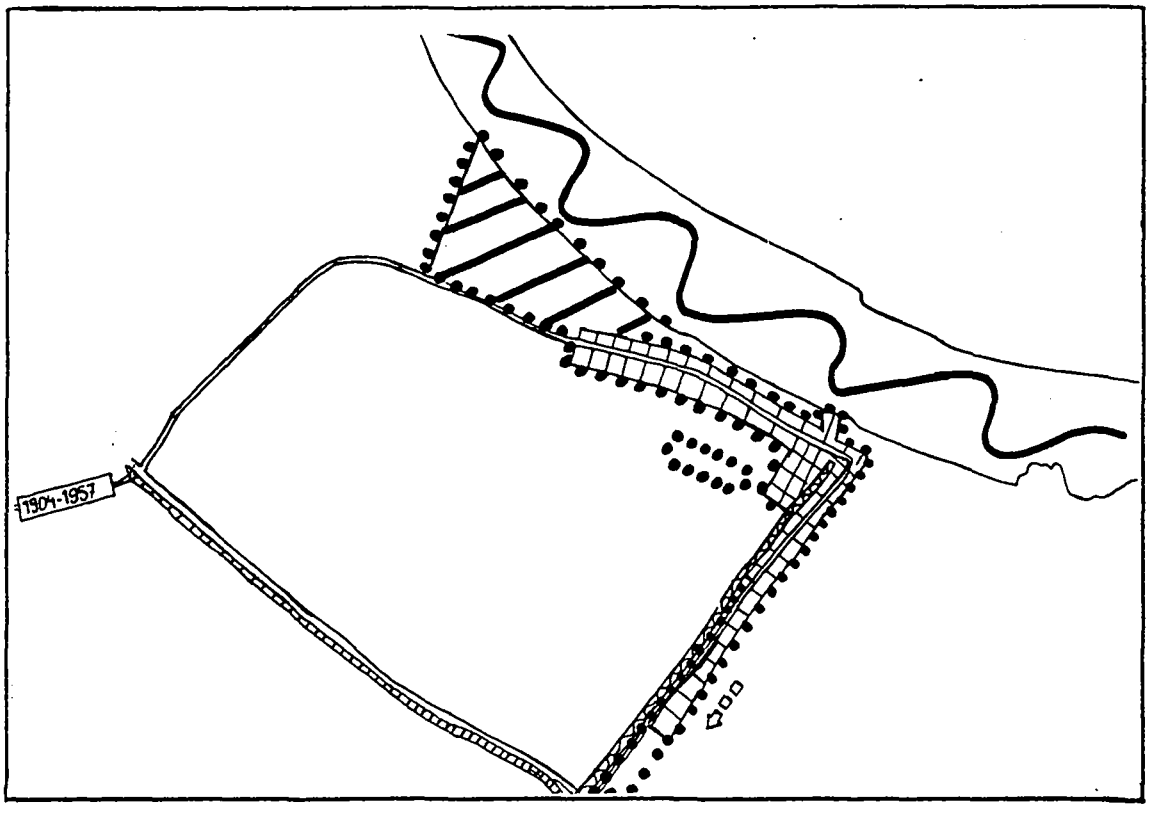

Figuur 15b Functioneel-ruimtelijke ontwikkeling van Puttershoek

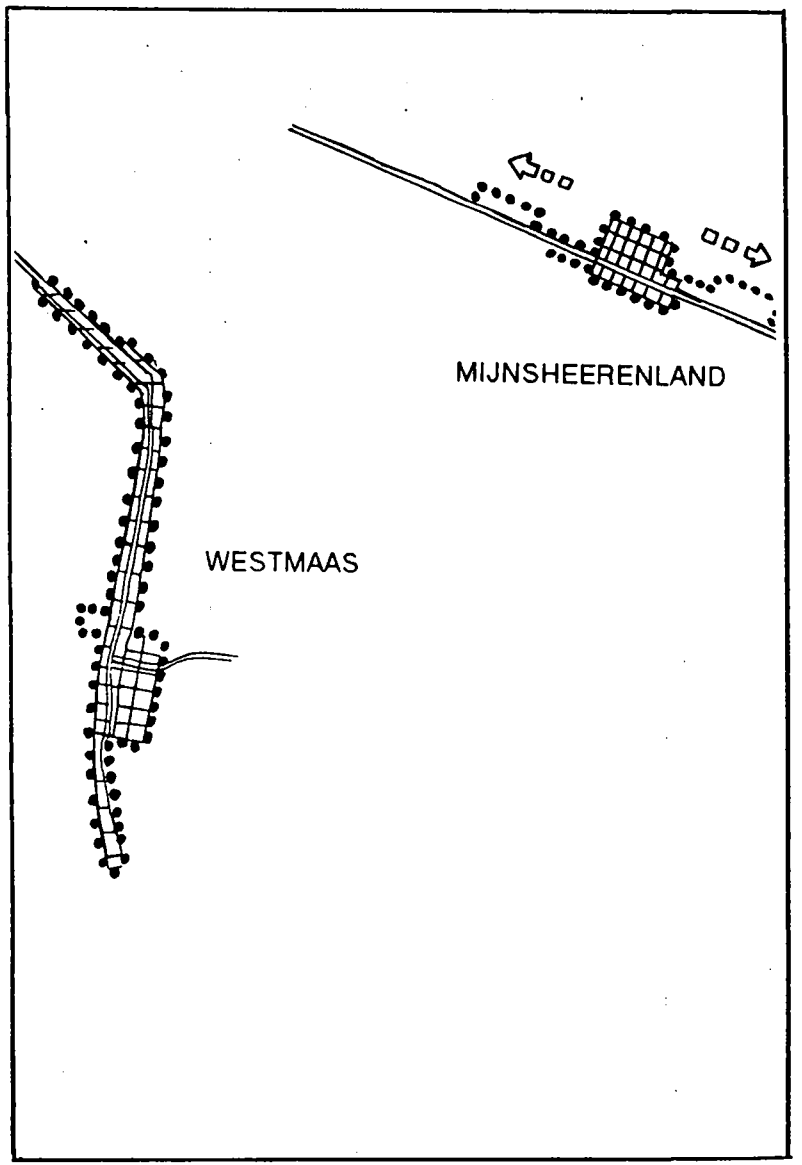

Figuur 16b Functioneel-ruimtelijke ontwikkeling van Westmaas en Mijnsheerenland

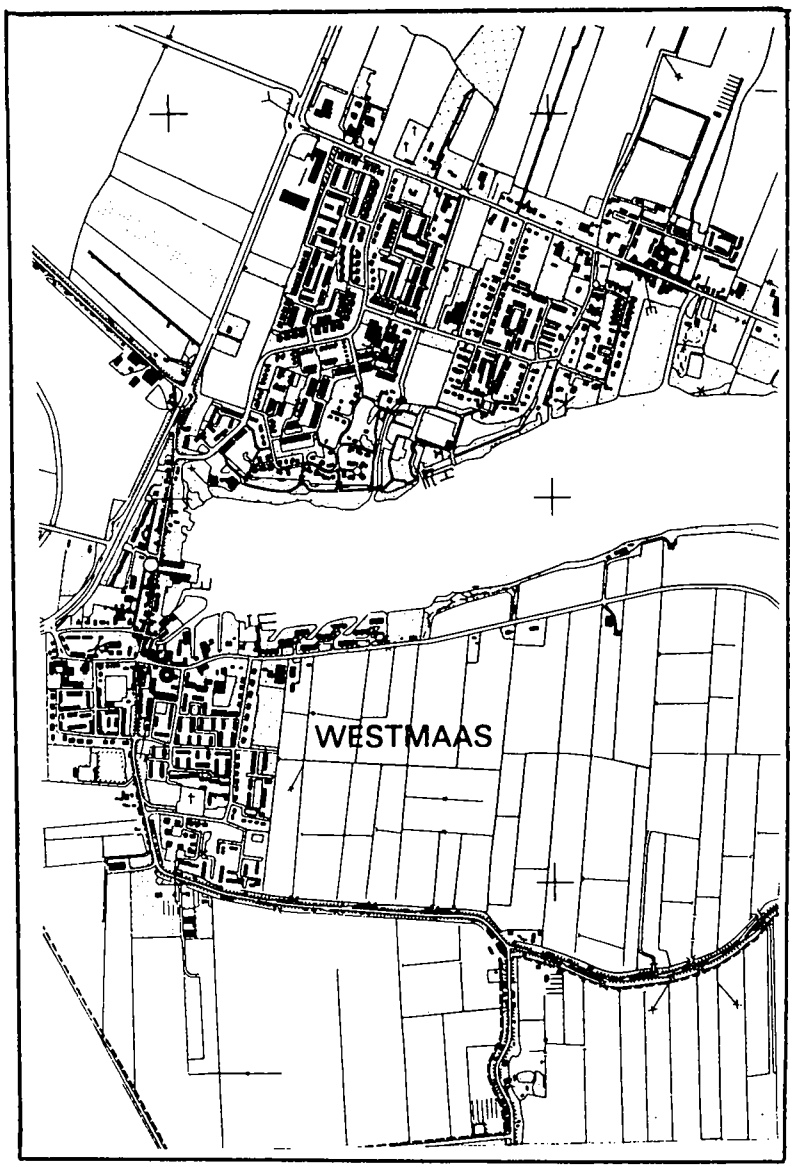

Figuur 16a Westmaas en Mijnsheerenland in 1989

Figuur 17a Heinenoord in 1989

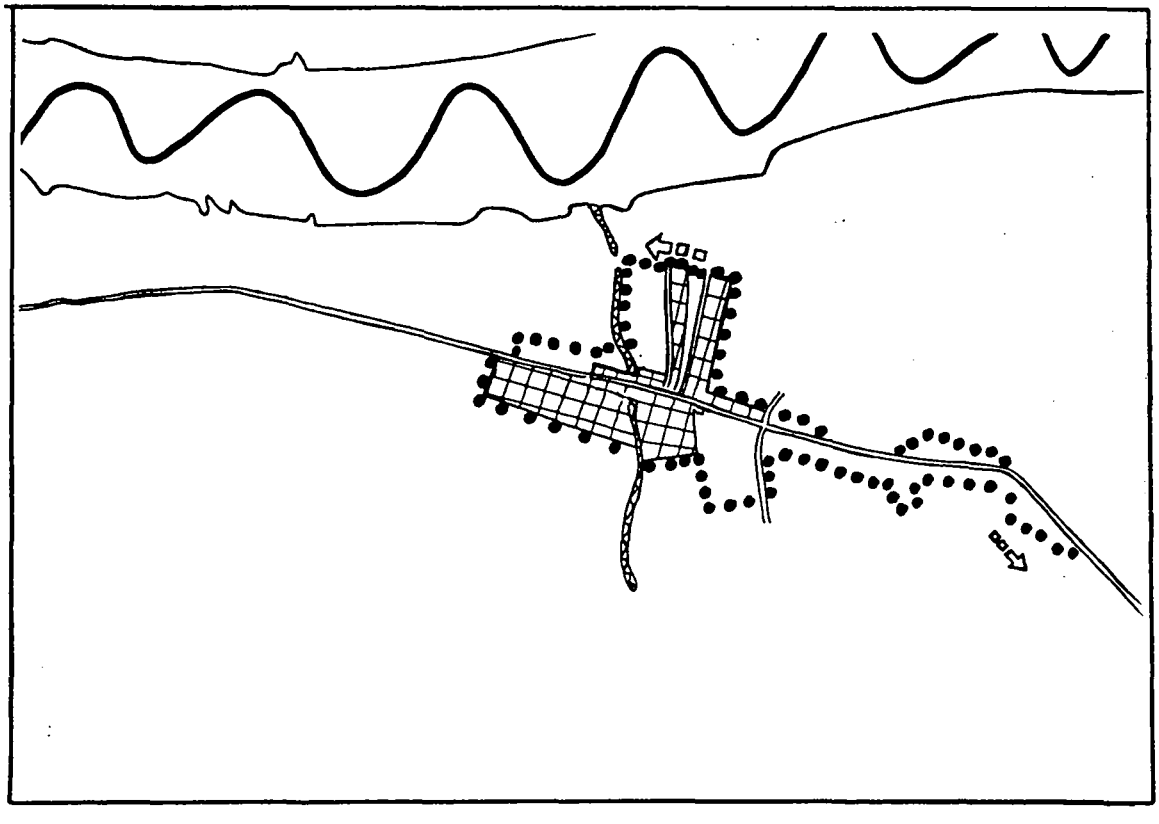

Figuur 17b Functioneel-ruimtelijke ontwikkeling van Heinenoord

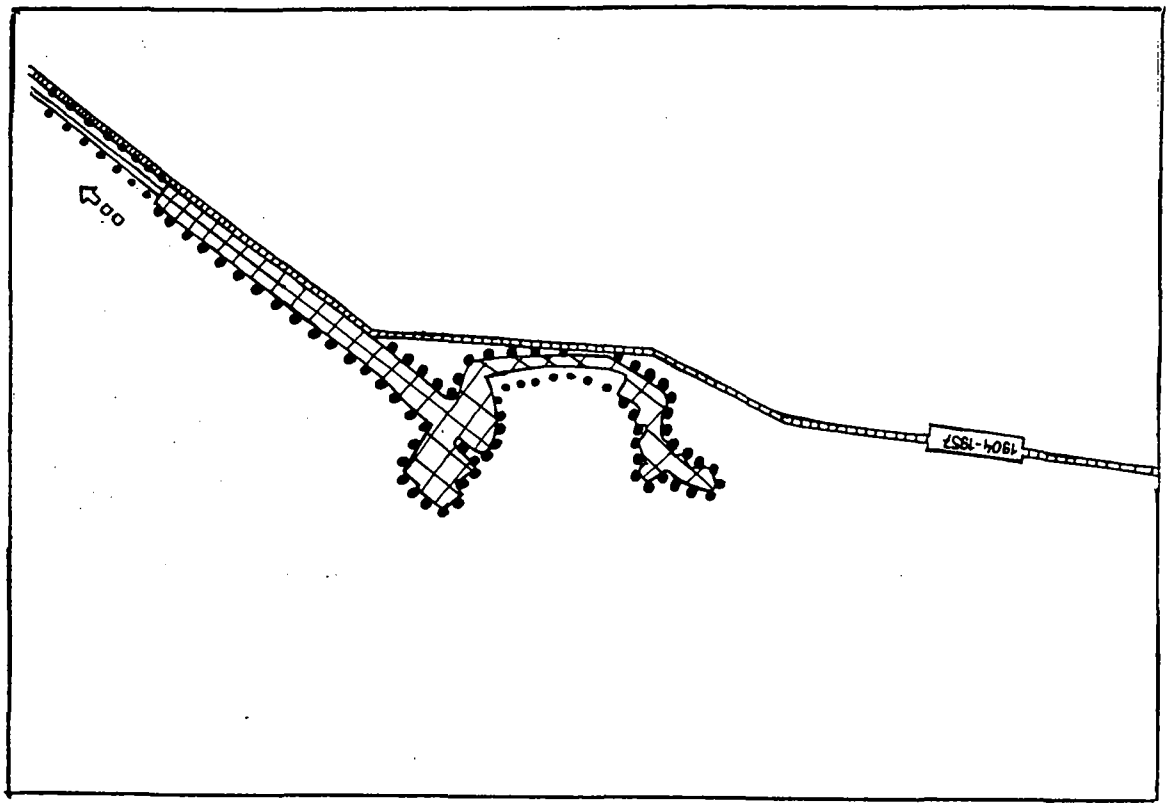

Figuur 18b Functioneel-ruimtelijke ontwikkeling van Maasdam

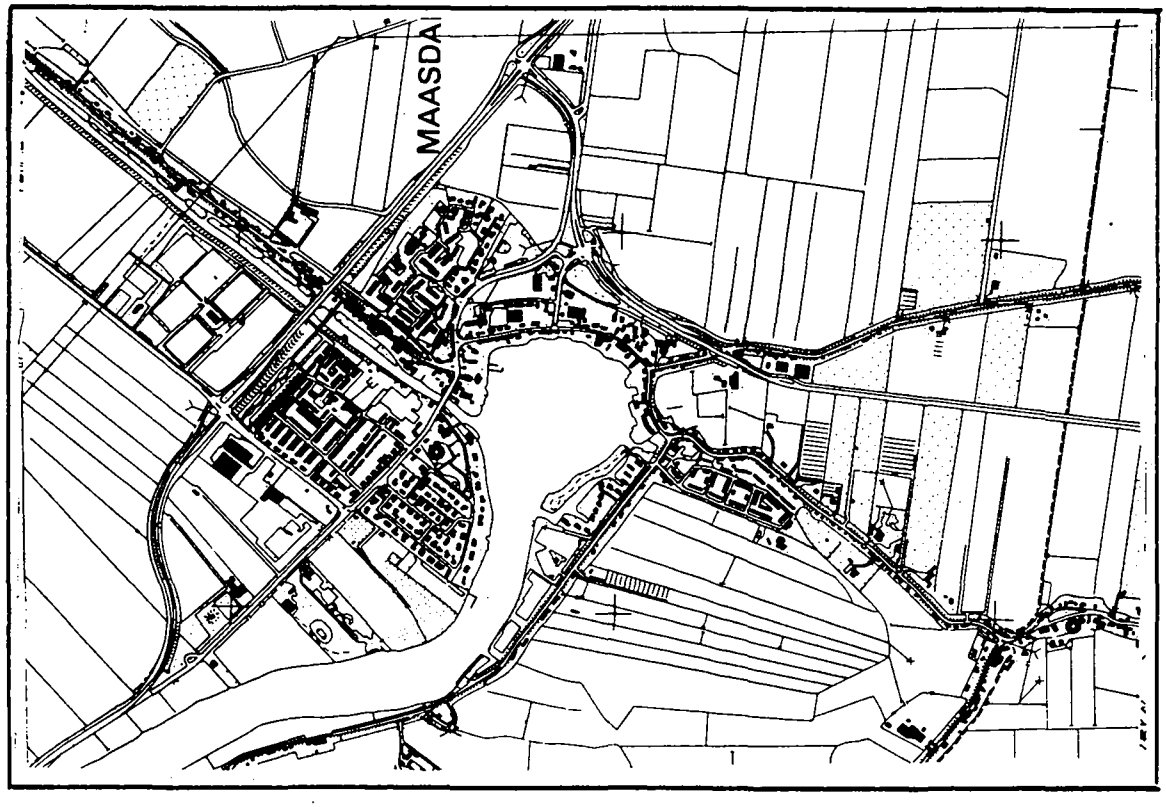

Figuur 18a Maasdam in 1989

B. BEBOUWINGSKARAKTERISTIEK VAN DE GEMEENTE BINNENMAAS

Inleiding

De gemeente Binnenmaas is ontstaan door samenvoeging van de gemeenten Heinenoord, Maasdam, Mijnsheerenland, Puttershoek en Westmaas. Ze bevat behalve de kernen van de genoemde voormalige gemeenten een aantal gehuchten/buurtschappen, te weten St. Anthoniepolder, Stougjesdijk, Maasdijk, Westdijk, Blaaksedijk en Goidschalxoord. De bebouwing is over het algemeen eenvoudig van aard, waarbij veel gebruik is gemaakt van ijsselsteentjes. Enkele pastorieën en voormalige gemeentehuizen in de diverse dorpen zijn rijker van aanzien en bij Mijnsheerenland ligt het 18e eeuwse Hof van Moerkerken.

Zowel in de diverse kernen als in het buitengebied staan boerderijen; meest met stallen met zijlangsdeel waarbij de stalwanden vaak van gepotdekselde planken zijn opgetrokken. De woningen zijn veel uit ijsselsteentjes opgetrokken en hebben dan vaak ingezwenkte lijstgevels. Behalve dit type boerderij, dat achter de dijk gelegen is met de kopgevel in de richting van die dijk, komen in de streek vaak parallel en aan de dijk gelegen, tegen de dijk gebouwde boerderijen voor waarbij de stal ofwel vanuit het lage land ofwel direct vanaf de dijk binnen te rijden is. Ook stallen/schuren zonder woning zijn op deze manier langs de dijken gebouwd. Veelal hebben deze wanden van gepotdekselde planken.

Heinenoord

Heinenoord is een dorp gelegen aan de uitwateringsgeul van de polder Oude-Heinenoord, met oorspronkelijk een buitendijks haventje dat in 1953 is afgedamd. Aan weerszijden van dit haventje staat nog enige eenvoudige bebouwing. De meeste dorpsbebouwing staat echter aan weerszijden van de dijk; een tamelijk aaneengesloten eenvoudige eenlaagse bebouwing van woningen met enkele boerderijen uit de 19e en begin 20e eeuw. De 19e eeuwse bebouwing is veelal uit ijsselsteentjes opgetrokken terwijl bij de 20e eeuwse bebouwing gekleurde strengperssteen in detail werd gebruikt. In de 20e eeuw is nog dorpsbebouwing gebouwd langs enkele dwars op de dijk lopende straten (Julianastraat).

Achter de dijk staat de 15e eeuwse kerk met daar in de buurt enkele tweelaagse herenhuizen uit de eerste helft en het midden van de 19e eeuw, waarvan Hofweg 7 de pastorie bevat. Het beeld van het dorp wordt mede bepaald door enkele fraaie boerderijen waarvan Dorpsstraat 63 uit 1851 dateert (de andere zijn ouder). Dit is een boerderij met een stal met middenlangsdeel en een woning uit ijsselsteentjes met ingezwenkte lijstgevel.

In de kern van het dorp bevindt zich een smederij in een eenvoudig uit ijsselsteen opgetrokken pand. Aan de Oude Maas zijn nog de bruggehoofden van de trambrug, met funderingen van de wachtershuisjes aanwezig.

Ten westen van Heinenoord ligt aan dezelfde dijk de kern Goidschalxoord, ook met eenvoudige bebouwing aan beide zijden van de dijk. Tussen Heinenoord en

Goidschalxoord, aan de Sluisendijk, bevindt zich een voormalig schoolgebouw uit het eind van de 19e eeuw en een ronde bakstenen watertoren van Visser en Smit uit 1910.

Maasdam

Maasdam is genoemd naar een in 1270 gelegde dam in een voormalige Maastak. De bebouwing is gelegen aan weerszijden van deze dam en bestaat uit eenvoudige eenlaagse bebouwing van veelal 19e eeuwse woningen en enkele boerderijen. Raadhuisstraat 7 is een boerderij met stal met zijlangsdeel en woning met ingezwenkte lijstgevel. Aan de Raadhuisstraat staan ook de pastorie uit 1811 en de Nederlands Hervormde kerk, een zaalkerk uit 1870-1871 van architect J. Visser met aan de achterzijde nog een deel van een oudere kerk.

De bebouwing loopt verder langs de op de dam aansluitende dijken richting Cillaarshoek (gemeente Strijen) en richting Puttershoek. Ook hier staan eenvoudige dorpsbebouwing en enkele fraaie boerderijen. Hoeksedijk 58 is een rijksmonument uit 1827 bestaande uit een boerderij en een vrijstaande stal. Kromme Elleboog 1 is een boerderij met zijlangsdeel uit 1912 met voor die tijd karakteristieke decoraties. Aan de Zuiddijk staan enkele fraaie parallel aan de dijk gelegen boerderijen waarvan de woning uit ijsselsteentjes is opgetrokken en de stal vaak houten wanden heeft (bijvoorbeeld nrs. 1, 23 en 31).

Aan de Polderdijk ligt het gehucht St. Anthoniepolder, bestaande uit een 15e/16e eeuws kerkje met 14e eeuwse toren met erbij enkele boerderijen.

Mijnsheerenland

Mijnsheerenland is een wegdorp met dorpsbebouwing geconcentreerd langs de Wilhelminastraat. Ook hier is de bebouwing meest eenlaags en uit ijsselsteentjes (bijvoorbeeld de nrs. 7, 46/48), Wilhelminastraat 4 is een begin 20e eeuwse woning met gekleurde voorgevel. Achter de Wilhelminastraat ligt de 15e eeuwse kerk, met enkele dwarsstraatjes verbonden met de Wilhelminastraat. In de Raadhuislaan - het verlengde van de Wilhelminastraat in westelijke richting - is de bebouwing minder geconcentreerd en bestaat uit vrijstaande eind 19e eeuwse woningen en enkele boerderijen. Raadhuislaan 7 is een voormalige boerderij uit het eerste kwart van de 19e eeuw, met stal met zijlangsdeel en een woning met ingezwenkte lijstgevel. Raadhuislaan 40 heeft eveneens een woning met ingezwenkte lijstgevel maar is een boerderij op rechthoekige plattegrond. Aan de oostzijde gaat de Wilhelminastraat over in de Hoflaan. Hier ligt het 18e eeuwse Hof van Moerkerken en staan enkele fraaie rijkere 19e eeuwse huizen (Hoflaan 15 en 2 bijvoorbeeld). Hoflaan 1, Vredebest, is een fraaie boerderij uit 1862 met een stal met zijlangsdeel en voorgevel met ingezwenkte lijstgevel. Ten slotte verdient vermelding de boerderij Vrouwehuisjesweg 6, een eind 19e eeuwse boerderij met zijlangsdeel, met een fraai gedecoreerde voorgevel.

Puttershoek

Puttershoek is gelegen aan de voormalige sluis van de boezemvaart van de polder Oudeland van Maasdam en Puttershoek. De dorpsbebouwing bevond zich bij deze sluis en bij de buitenhaven en langs de weg langs de boezemvaart (Schouteneinde) en de dijk langs de Oude Maas (Weverseinde). Bij het op deltahoogte brengen van de dijken is

een groot deel van de bebouwing verdwenen. Aan weerszijden van de haven staat de bebouwing nog wel; deze bevat enkele rijksmonumenten van vóór 1800. Langs het Schouteneinde staat aan weerszijden eenvoudige 19e eeuwse dorpsbebouwing uit ijsselsteentjes (bijvoorbeeld nr. 5 en nr. 9) aangevuld met begin 20e eeuwse dorpswoningen.

Beneden achter de dijken staat de Nederlands Hervormde kerk, een zaalkerkje uit 1839, en tegen de dijk het voormalige raadhuis van architect G.N. Itz uit 1835. In het dorp is te vermelden het complex van houten woningen aan het Osloplein en de Narvikstraat. Op de grens met Maasdam staat een grenspaal uit 1818 met daarbij enkele grensborden van na WOII.

Langs de Arent van Lierstraat, de laaggelegen straat achter de dijk van de Oude Maas, staan vele fraaie boerderijen uit de 18e en 19e eeuw. De Arent van Lierstraat 14 dateert uit 1864 en is een boerderij met stal met zijlangsdeel met wanden van gepotdekselde planken. De datering bevindt zich in gietijzer in het bovenlicht van de deeldeur. De Arent van Lierstraat 15 dateert uit het derde kwart van de 19e eeuw en is eveneens een boerderij met zijlangsdeel. De stal is opgetrokken uit rode baksteen en de woning uit gele. Op nr. 26 is een boerderij met zijlangsdeel uit ijsselsteentjes met stalwanden van gepotdekselde planken terwijl op nr. 19 een boerderij op L-vormige plattegrond is met een naar links uitgebouwde woning.

Bij Puttershoek bevinden zich diverse monumenten van bedrijf en techniek. Van de tram die er gelopen heeft resteren nog de brugpijlers uit 1885 over de boezemvaart. Aan de Molendijk staat de korenmolen de Lelie, een grondzeiler uit 1830 en het voormalige stoomgemaal 't Hooft van Benthuizen uit 1870. Aan de Kuipersveer bevindt zich het gemaal van Jhr. Jantzon van er frenten van Babyloniënbroek uit 1878. Belangrijk voor Puttershoek is de suikerfabriek die er in 1912 gevestigd werd en waarvan nog diverse gebouwen resteren. Binnen staat nog een stoommachine uit 19?.

Westmaas

Westmaas is een voorstraatdorp met dorpsbebouwing langs die voorstraat - de Breestraat - en aan weerszijden van de dwars erop lopende dijk. Aan de Breestraat bevindt zich nog een smederij en aan de Munnikenweg, het verlengde ervan, staat de pastorie uit het 3e kwart van de 19e eeuw. Dit is een fraai, in een tuin gelegen herenhuis. Smidsweg 6 is een voormalig schoolgebouw met schoolhuis uit het 4e kwart van de 19e eeuw en Smitsweg 7 een korenmolen met stelling.

Blaaksedijk, Maasdijk, Stougjesdijk, Westdijk

Zoals de namen al zeggen zijn dit langs dijken gelegen buurtschappen met bebouwing aan weerszijden van die dijken. De bebouwing is zowel tegen de dijken aan gelegen als in het land erachter. De bebouwing bestaat uit eenvoudige woningen en uit boerderijen, meest van het type met zijlangsdeel.

C. INVENTARISATIE